

ARANY JÁNOS „TOLDI” - JÁNAK
NYELVI GAZDAGSÁGA
/A SZEREPLŐK MEGJELŐLÉSEI/

PASZTOR EMIL
tanár

egyetemi doktori értekezése

Csongrád, 1961

Diss. B 440

B E V E Z E T É S

Arany János Toldi-jával első megjelenése¹ óta igen sok irodalmi szempontu tanulmány foglalkozott, a Toldi nyelvét vizsgáló művek száma azonban jóval kisebb. A legtöbb tanulmány nem külön a Toldi nyelvről, hanem általában Arany költői nyelvről szól. Lehr Albert nyolc évtizeddel ezelőtt megjelent nagy Toldi könyve² máig is talán az egyetlen nagyobb mű, mely a Toldi nyelvével részletekbe mélyen foglalkozik. Ennek un. iskolai kiadásában³ szép fejtegetésben mutat rá ez a kitűnő tudós a Toldi nyelvének szemléletességére, egyszerűségére és népiességére. Lehr Albert részletes nyelvi magyarázatokat és tanulságos megjegyzéseket fűz az elbeszélő költemény minden versszakához.

Sajnálatos, hogy Lehr nagyszerű munkája után szinte abbamaradt a Toldi nyelvének tanulmányozása, elemzése. Egy nyelvtudósunk, Gáldi László szövé is tette néhány évvel ezelőtt: „Toldi nyelvről, Lehr Albert klasszikus kommentárján kívül, sajnos, ujabban alig irtak...”⁴

¹Költői pályaművek mellyeket MDCCCXLVII-ben koszoruzott és kitüntett a' Kisfaludy-Társaság. Pesten, Eggenberger és fia árujok. 1847. [Ebben első helyen:] Toldi, koszoruzott költői beszély XII énekben Arany Jánostól.

²Toldi. Költői elbeszélés. Irta Arany János. Nyelvi és tárgyi bő magyarázatokkal ellátta Lehr Albert. Franklin-Társulat, 1882. [Ez az un. nagy Toldi-kommentár.]

³Toldi. Költői elbeszélés. Irta Arany János. Magyarázata Lehr Albert tanár. Tizennegyedik kiadás. Franklin-Társulat, é.n.

⁴Nyelvünk a reformkorban. /Tanulmánygyűjtemény./ Szerk. Pais Dezső. Írták Deme László, Fábrián Pál, Gáldi László stb. Akadémiai Kiadó, 1955. 596.lap.

Az ilyen tárgyú régebbi irodalmat „szintén szánalmasan kevésnek” mondja.⁵ Pedig -- tehetjük hozzá Gáldi megjegyzéseihez -- Arany Toldi-jának nyelvéről köztudomású, hogy ez olyan gazdag és változatos, mint maga a magyar nyelv. Emellett ma is a Toldi a legnépszerűbb stilisztikai példatárunk. A Toldi nyelvével való foglalkozás tehát igen fontos feladata a magyar művelődés munkásainak.

Arany János Toldi-jának általános iskolai tanítása és a legjobb, legérdeklődőbb tanulók bevonásával végzett szakköri tanulmányozása közben jutottam arra a gondolatra, hogy érdemes volna megvizsgálni a Toldi nyelvét a szereplők megjelölései, a rokon értelmű szavak és kifejezések gazdagsága, változatossága szempontjából.

E munkámban a Toldi nyelvét csak egy szempontból tanulmányozom: arra szeretnék rámutatni, milyen nagy nyelv i gazdagság tárul itt elénk a szereplők megjelöléseiben. A főszereplő Miklósnak például a címeli Toldi megjelölésen kívül még több mint száz különböző megjelölése van: a fiu, Miklós gazda, utasunk, öcsém, te fickó, bajnok, a Toldi lőrinc fia, lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom stb. Számba veszem minden szereplő különböző megjelöléseit: milyen szavakkal vagy szókapcsolatokkal jelöli meg művének szereplőit a költő. Azt is vizsgálóra veszem, hogyan nyilvánul meg a szereplők különféle megjelöléseiben Arany jellemző és szerkesztő művészete.

Itt Arany János Toldi-trilógiájának csak első részével foglalkozom, az un. Toldi-val, annak a Toldi Miklósnak történetével, ki-nek „még legénytoll sem pehelyzik állán”. A trilógia második és harmadik részében /Toldi szerelme, Toldi estéje/ is érdemes volna ~~(volna)~~ megvizsgálni a szereplők megjelöléseit, de arra gondoltam, hogy az első rész /Toldi/ magában is zárt egészet alkot, és a há-

⁵Ugyanott.

rom közül ez az a rész, mellyel mindenki már az általános iskolában megismerkedik. /A másik kettőt csak a középiskolában tanítják, jóval kisebb óraszámban./ Ennek a Toldi-nak a cselekménye -- az előhang és az utóhang két-két versszaka között -- időben mindössze kilenc napra terjed, így a tárgyalt megjelölések nagyjából egy időpontban mutatják be a szereplőket; a Toldi szerelme és a Toldi estéje viszont a főszereplő életének két külön, későbbi szakaszával /férfi- és öregkorával/ foglalkozik, részben más szereplőkkel. Azt is figyelembe vettem, hogy míg a Toldi a reformkor gondolat- és érzésvilágának kifejezője, addig a később írt és később megjelent második és harmadik rész nem ilyen „reformkori” mű. A három rész hangulata és stílusa is nagyon különbözik egymástól.

Munkám első részében bemutatom, hogy az Aranynak történelmi alapot szolgáltató Ilosvai Selymes Péter milyen ~~xxxix~~ megjelölésekkel említi XVI.századi történelmi énekében⁶ Toldit és a történet többi szereplőjét. A második /legnagyobb terjedelmű/ részben Arany Toldi-ja szereplőinek megjelöléseit veszem sorra. Ezt az Arany „Toldi”-jának nyelvi gazdagsága című harmadik rész követi.

Az Ilosvai-idézeteket a Magyar versek könyvének⁷, az Arany-idézeteket a kritikai kiadásnak⁸ szövege, illetőleg helyesírása szerint közlöm. Ilosvai történelmének első, 1574.évi debreceni kiadásából ma már egyetlen példány sem ismeretes, az 1629.évi lőcsei kiadásból is csak egy példány maradt meg.⁹ Arany János a történelmnek

⁶ Ilosvairól /e munkájáról is/ részletes ismertetést ad Horváth János: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Második kiadás. Gondolat Kiadó, 1957. 457--479.lap.

⁷ Magyar versek könyve. Szerk. Horváth János. Második kiadás. Magyar Szemle Társaság, 1942.

⁸ Arany János összes művei. ~~xxxxxxxxxxxx~~ II.kötet. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza. Akadémiai Kiadó, 1952.

⁹ Vö. 3.számú jegyzetben i.m. 78.lap.

¹⁰ Vö. 8.számú jegyzetben i.m. 245.lap.)

1746.évi pozsonyi kiadását ismerte és használta.¹⁰ Ennek szövege nem mindenben egyezik meg a ma ismert, hitelesebb Ilosvai-szöveggel. Az Arany Toldi-jával való nyelvi összehasonlítás szempontjából természetesen az 1746-i pozsonyi kiadás érne többet, de ez nem állott rendelkezésemre.

Munkámban az Arany ~~XXIX~~ János Toldi-jából vett idézetek után zárójelben levő római szám az ének, az arab szám a versszak számát jelöli. /Ilosvai históriája -- kisebb terjedelme miatt -- énekekre nem, csak versszakokra tagolódik: az Ilosvai-idézeteket zárójelben követő számok ezekre utalnak./

Minden szereplőnél megszámozom a különböző megjelöléseket, és a sorszám után zárójelben közlöm, hogy az a megjelölés összesen hányszor fordul elő. Ha valamelyik megjelölés többször is szerepel, általában csak egy -- lehetőleg a legjobb -- példával idézem; két példát akkor idézek hozzá, ha nemcsak közönségesen, hanem megszólításként is előfordul /a megszólításokra mindig felhívom a figyelmet!/, vagy ha egy ismétlődő megjelölés mindkét helyen más személyre utal, pl. Miklósnak uram megszólítása a cimbalmosra és a kocsmárosra /X,21/. ~~***~~ A csoportos szereplők megjelöléseinél -- mivel ezekre legtöbbször csak egy-egy ~~***~~ példa van -- fölösleges volna megjelölni az előfordulási számokat, de itt az esetleges ismétlődő megjelöléseknek minden egyes példáját idézem. -- A szereplők megjelölését szolgáló szót vagy szavakat az idézetekben kiemelés mutatja. A vö. jelzések utáni számok ~~xxxxxxx~~ a különböző megjelölések sorrendi számára utalnak.

XX
Térbeli és időbeli viszonyok, szereplők vagy, únkárgécsák és ki-
XXXXXXXXXXXX
tésmentes különben nem szerepel xxxxxx vagy nincs is jelen a tör-
ténethen. Ilyen személy Arany Toldi-jában Miklósnak és Györgynek

¹⁰Vö. 8.számú jegyzetben i.m. 245.lap.

édesapja, Toldi Lőrinc, aki a történet idején már nem él, de ~~Arany~~ azért többször is szó van róla. Idézem az egyik példát:

Szépen sűt le a hold Nagyfalu tornyára,
Gyepszálon fejezlik Toldi Lőrinc háza... /VI,1/

Ilyen nem igazi szereplők~~nek~~ vannak a következő sorokban is:

[Toldinak] Dolmányán a szabó parasztot nem hagyott,
~~É~~Mindenütt belepte az aranypászománt... /XI,4/

~~É~~[Vett] mindenféle fegyvert,
~~É~~Melyeket Budán a legjobb kovács vert... /XI,4/

Az idézeteknek itt-ott szükséges értelmi kiegészítését -- mint az utóbbi két példa is mutatja -- szögletes zárójelben adom meg, minden magyarázó szót lehetőleg a költemény előző soraiból véve.

A megjelölések ragtalan, tárgyragos és határozóragos változatait /pl. Miklós, Miklóst, Miklóshoz; a cseh, a csehet, a csehen/ azonos megjelölésnek veszem. Ugyanigy a birtokos jelző -nak, -nek ragjával /pl. Miklósnak [megette]/ vagy a birtok -é jelével /pl. magamé/ ellátott szóalakokat is csak változatoknak tekintem, nem külön megjelöléseknek. A jelzővel vagy értelmezővel bővült kifejezéseket /pl. kedves öccsét -- öccsétx Miklóst/ azonban a bővitmény nélküliekkel /pl. öccsét/ szemben más, külön esetnek számítom.

Az értelmezett szót és értelmezőjét mindig együtt tartom számon. Ilyenképpen Arany Toldi-jének alábbi soraiban is:

S mily örömmel nézte ~~xxxxxxxxxxxxxxx~~ [Miklós falatozását] Bence, a hű szolga! /IV,11/

„Hé! ki az? hová méssz? te vagy, őreg Bence? /X,2/

-- a kiemelt szavakat nem két külön megjelölésnek /Bence és ~~(a-~~xxx~~)~~ a hű szolga, illetőleg te és őreg Bence/, ~~xxxxxxxxxxx~~ hanem e g y megjelölésnek /Bence, a hű szolga, illetőleg te, őreg Bence/ fogom fel, s ebből következik, hogy az itteni Bence szót nem veszem figyelembe akkor, amikor a puszta Bence névvel való megjelöléseket szá-

molom össze. Ezt az elvet követem a Miklós gazda-, György ur-féle megjelölések esetében is. De ha valamely több szavas megjelölésnek egy része más személyre vonatkozik, mint a megjelölés egésze, a kérdéses részt a másik szereplő megjelöléseinél is számításba veszem. Világítsa meg ezt az Arany alábbi sora:

Toldi György testvére ez a vitéz gyermek... /XII,7/

Itt a kiemelt megjelölés egésze ~~xxxxxxxxxxxxxxxx~~ /Toldi György testvére/Miklóstra vonatkozik, első két szava /Toldi György/ azonban ugyanakkor Györgynek is egyik megjelölése. -- A sor második fele /ez a vitéz gyermek/ ismét Miklóst jelöli meg.

~~~~~~~~~ A névelő nélküli és a névelős megjelöléseket /pl. bátyád -- a bátyád/ különböző megjelöléseknek ~~xxxx~~ tekintem, hiszen olyanféle különbség van köztük, mint a jelző nélküli és a jelzős megjelölések közt. Ugyanigy más-más megjelölésnek számítom a ragtalan meg a birtokos személyragos alakokat /pl. bátya -- bátyja; felséges király -- felséges királyom), mert a birtokos személyragok egy-egy személyes névmásnak /én, te, ő/ felelnek meg. Az utóbbi megfontolásból következik, hogy a különböző /1--2--3./ személyű birtokos személyragos főneveknek és határozószóknak /pl. öcsém, öcséd, öccse; rólam, rólad, róla/ is mindegyikét más-más megjelölésnek fogom fel. A neki~néki-, téged~tégedet-féle kettős alakokat szintén külön-külön megjelölés-~~xxxxxxxxxxxx~~ sekként veszem számításba, hiszen e kettős alakok használatában a nyelvi változatosságra való törekvés nyilvánul meg. Ugyanígyen különbözőséget látok a te és a téged névmásalakokban.

Általában csak az olyan szót vagy szókapcsolatot tekintem valamelyik szereplő m e g j e l ö l é s é n e k , amelynek helyébe oda lehet tenni az illető szereplő „hivatalos” nevét. Ime három sor Arany Toldi-jából:

De a mészárosok nem engedék neki [= Miklósnak],
Hogy a vágószinben magát pihenje ki,
Egy jó darab májat kilöktek elébe... /IX,12/

-- Itt a neki a.m. 'Miklósnak', tehát Miklós megjelölése. A magát már nem helyettesíthető azzal, hogy 'Miklóst'. Persze, azért a maga névmás is lehet önálló megjelölés, például a következő mondatban: "Maga [= Miklós] pedig ment a benyiló szobába" /VI,7/. -- Az elébe szintén nem tekinthető Miklós m e g j e l ö l é s é n e k, mert csak két szóval helyettesíthetnénk: 'Miklós elé' /vö. neki = 'Miklósnak': e g y szó/, s talán az elébe határozószóban nem is a személyjelölésen ~~xxixlxx~~ /'Miklós'/, hanem a körülményjelölésen /'elé'/ van a hangsúly. Ilyen megfontolás alapján a névutókból eredő személyragos határozószók /előtte, utána stb./ mindegyikét mellőztem, a személyes névmások határozóragos alakjait helyettesítő határozószókat /neked, rád stb./ azonban megjelölésnek vettem, mert az utóbbiakban nem a körülményjelölést, hanem a személyjelölést érzem uralkodóbbnak.

Rendszerint nem sorolom a szereplők megjelölései közé a stilisztikai szinekdochákat /amikor valamelyik személy neve helyett egyik testrészének nevét vagy pedig a lélek szót használja a költő/.

~~egy~~
~~xxx~~ példa Arany Jánostól:

A fíu betoppan; szíve égő katlan,
Belsejét még most is furja és faragja
Szégyenítő buja, busító haragja.
Mégis, mindamellett -- mily Isten csodája! --
Egy zokszót sem ejt ki Toldi Györgyre szája [tkp. Miklós]:
Lelke gyűlölség [tkp. Miklós] gyűlölsé-
gén erőt vess valami... /II,8/

-- Ugyancsak nem számítom megjelölésnek a szereplők nevét helyettesítő kérdő és vonatkozó névmásokat, továbbá a saját névmást, de az egyéb, tartalmasabb névmásokat /én, te, ő; ez, az; stb./ igen. Megjelölésnek veszem a birtokos névmásokat /enyém stb./ is, mert ezekben a személyjelölés nem kevésbé fontos, mint a birtokjelölés.

Néha igen nehéz elhatározni, hogy mit vegyünk megjelölésnek.

és mit ne. ~~xxxxxxkxxxxxxkxxxxxxkxxxxxx~~ Miklós következő mondataiban:

Özvegy édesanyám van nekem is otthon,
Tudom én sajnálni a jó özvegyasszonyt." (VII, 10)

-- a nekem és az én szerintem xxx m e g j e l ö l é s e Miklósnak.
A jó özvegyasszonyt is megjelölésnek fogom fel, mert itt nem általán-
ban van szó a jó özvegyasszonyokról: Miklósnak e szavai a temetőbeli
özvegyasszonyt jelölik, akivel éppen beszél. A második sor értelme
tehát ez: "Tudom én sajnálni kegyelmedet." A körülírás használatá-
nak itt stilisztikai oka van: Miklós elfogódottsága fejeződik ki
benne, és az, hogy xxxxxxxxxxxxxxxxxx hősünk kkkkrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrr
nnnnn nem szeret b e s z é l n i saját érzelmeiről -- itt együtt-
érzéséről --, ő a mély érzelmek és a tettek embere. Az özvegy édes-
anyám ellenben -- bár konkrétabbnak látszik, xxjrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrr mint
a jó özvegyasszonyt -- szerintem nem sorolható Toldi Lőrincné m e g -
j e l ö l é s e i közé, mert nem megjelölés a célja. Xxx /V8. I,5:
„Hogy” van édesanyám? nem beteg-e szegény?” Ebben a kettős kérdésben,
melyet Miklós intéz Bencéhez, mindkét kiemelt rész valóban megjelö-
lése Toldi Lőrincnének./

Arra is van példa, hogy egy szó az egyik helyen megjelölés, a másik helyen nem az. Mikor a király így szól Miklóshoz:

...Bajnok! nyisd fel sisakodat,
Mondd neved s mutassad vitézi arcodat." /XII.4/

-- itt a bajnok szó m e g j e l ö l é s e a főszereplőnek. De nem tekintem megjelölésnek ugyanezt a szót a folytatásban:

Térdre esett most a király lábainál
S így kezdette Miklós: „Oh felséges király!
Nem vagyok én bajnok, csak egy földönfutó... /XII,5/

Ebben a részben szerintem sem a bajnok, sem az egy földönfutó nem megjelölése Miklósnak, viszont megjelölés a Miklós meg az én szó.

A szereplők megjelölései elsősorban főnevek /vagy főnévi érte-

lemben használt melléknevek/: ezeket elsődleges megjelöléseknek nevezhetnénk. Négy csoportot alkotnak:

- a/ Személyragtalan főnevek jelző, illetőleg értelmező nélkül.
- b/ Személyragtalan főnevek jelzővel, illetőleg értelmezővel.
- c/ Személyragos főnevek jelző, illetőleg értelmező nélkül.
- d/ Személyragos főnevek jelzővel, illetőleg értelmezővel.

A főnévi megjelölések után a névmásiakat /másodlagos megjelölések/ és a határozószókat /harmadlagos megjelölések/ tárgyalom:

e/ Névmások.

f/ Személyes jellegű határozószók.

-- Toldi Miklós, Toldi György, Toldi Lőrincné: e megjelöléseket, ** bár első szavuk történeti szempontból jelző, ** az a/ csoportba sorolom. Ezek nem tekinthetők igazi jelzős szerkezeteknek.

A SZEREPLŐK MEGJELŐLÉSEI ILOSVAI HISTÓRIÁJÁBAN

Ilosvai Selymes Péternek 1574-ben írt s ugyanebben az évben nyomtatásban is megjelent históriás éneke /Az híres-neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história/ 101 négysoros versszakot foglal magában. Arany a Toldi-ban /a Toldi-trilógia első részében/ a mondai szájhagyományon kívül elsősorban ennek a munkának első 40 versszakát vette történeti alapul. Ez a rész Ilosvainál 160 sorból áll, tehát tíz és félszer kisebb terjedelmű, mint Aranynek 1674 soros műve. /A továbbiakban Ilosvai históriájának csak ezzel a 160.sorig terjedő részével foglalkozom./

Riedl Frigyes kiváló Arany-monográfiájában olvassuk: „Ilosvai Péternek Toldiról a XVI.század második felében írt műve száraz, krónikás cammogásu verses életrajz; jellemzése alig érthető, de nyelve nelyenként bizonyos erőt és tömörséget mutat.”¹¹ Az alábbiakban látni fogjuk, hogy Ilosvai munkájának nyelve a szereplők — különösen a főszereplő Miklós — megjelölései szempontjából is elég gazdagnak, változatosnak mondható. Ilosvainál /a 160.sorig bezárólag/ Miklósnak 18 különböző megjelölését találtam; Györgynek 9, Toldi Lőrincének 3, Bencének 2, a királynak 5, a nádornak 3, az özvegyasszonynak 5, a cseh bajnoknak 9 különböző megjelölését jegyeztem föl. /Ezekhez kapcsolódik még Miklósnak és a cseh bajnoknak 4 közös, illetőleg vagy-

¹¹Riedl Frigyes: Arany János. Gondolat Kiadó, 1957. 168. lap.

lagos megjelölése./ Bence itt még csak névtelenül szereplő „hűtős szolgája”~~xx~~ Toldi Lőrincnének, a Bence nevet majd csak Arany János adja neki. Az illosvai munkájából felsorolt nyolc személy -- csaknem háromszáz évvel később -- Arany Toldi-jában is szerepel. Illosvai csoportos szereplőivel is találkozunk Aranynál.

MIKLÓS MEGJELÖLÉSEI

1. /8/ Pusztá vezetéknév:
Erős, vastag gyermek Tholdi kicsin korában. /5./
2. /9/ Pusztá ~~xxxx~~ keresztnév:
...réten, nádon Miklós búdosik vala. /12./
3. /9/ Vezetéknév és keresztnév:
Irtak akkor ezerháromszáz és huszban,
Tholdi Miklós hogy születék Nagyfaluban... ~~xxxx~~ /5./
4. /3/ Ugyanaz jelzővel:
Mostan emlékezem az elmúlt időkről,
Az elmúlt időkben jó Tholdi Miklósról... /1./
5. /1/ Névelővel és más jelzővel:
Az hires-neves Tholdi Miklósnak
jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história /cim/
6. /1/ Főnév harmadik személyű raggal:
Fiat Tholdi Lőrinc felnevelte vala... /6./
7. /1/ Ugyanaz a főnév más jelentésben, első személyű raggal,
megszólításként:
Oly igen szabódván cseh vitéz, így szóla:
„Fiam, kerlek, de ne siess halálomra... /38./
8. /2/ Más főnév személyraggal:
Üccsét [Tholdi György] igen feddéz, erősen dorgálá... /27./
9. /1/ Ugyanaz értelmezővel:
Kegyelem megvolna [Tholdi György] Üccsének, Miklósnak... /26./
10. /1/ Az előbbi értelmezős szerkezet fordítottja:

Magában Tholdi György úgy buskodik vala,
Miklósra öccsére nagy haragja vala... /12./

11. /1/ Személyragos főnév előrebocsátott birtokos jelzővel:

Egyszer király kérdés: honnan való volna?
Tholdi Györgynek, mondják, atyafia volna,
 Gyilkosságért hazul elbudosott volna... /25./

12. /10/ Személyes névmás:

Csakhamar ~~XXXXXX~~ bėjuta ő Pestnek városába. /17./

13. /1/ Birtokos névadás:

Tizenkét vitéznek minden sok marhája
Tiéd leszzen... /38./

- 14x--17. /1, 1, 1, 1/ Személyragos határozószók:

Keveset olvasok róla krónikában... /3./
Isten ajándékát benne megtekéntsük... /4./
Sok szóval az utat tőle kérdik vala... /16./
...megkegyelmeze nékie az 6 bátyja. /13./

18. /2/ Az előbbi határozószó -e személyrag nélkül:

Király azért ötöt fejéhez választá,
Es tizenkét lóra néki hópénzt adata. /40./

GYÖRGY MEGJELÖLÉSEI

5. /1/ Vezetéknév és keresztnév, értelmezővel:

Nem vala udvarnál Tholdi György, az bátyja [Miklósnak]...
/22./

6. /1/ Mint kötőszós értelmezővel:

Tholdi Györgynek ír [a király], mint hű szolgájának... /26./

7. /1/ Személyragos főnév:

[Tholdi Miklós] Bátyjának az dolog mind hírével vala... /11./

8. /1/ Ugyanaz névelővel és személyes névmási birtokos jelzővel:

...megkegyelmeze nékie [Miklósnak] az ő bátyja. /13./

9. /1/ Más személyragos főnév, nyomósító jellel ellátott melléknévi jelzővel:

Az ~~xxxxxx~~ öregbik fia [Tholdi Lőrincnek] jó Tholdi György
vala... /6./

~~xxxx~~ TOLDI LŐRINCNE MEGJELÖLÉSEI

1. /1/ Miklóstra utaló személyragos főnév:

Otthon Tholdi Miklós lakik az anyjával... /9./

2. /1/ Ugyanaz személyes névmási birtokos jelzővel:

Igen keserüli Miklóst az ő anyja,
Titkon azért őtet éléssel táplálja... /13./

3. /2/ Névelő nélkül, Györgyre utaló személyraggal és más, hátravetett birtokos jelzővel:

Anyja Tholdi Györgynek Miklóst szánja vala... /28./

~~xxx~~

BENCE MEGJELÖLÉSEI

1. /1/ Személyragtalan főnév:

Anyja Tholdi Györgynek szolgát azon kéré,
Jó Tholdi Miklósnak ha lészen szüksége,
Akkor rozskenyeret eleibe tégye... /29./

2. /1/ Személyragos főnév, jelzővel:

Anyja Tholdi Györgynek Miklóst szánja vala,
Száz aranyat rozstésztába csinált vala;
Hűtös szolgálja csak ez dolgot tudta vala. /28./

A KIRÁLY MEGJELÖLÉSEI

1. /4/ Névelős főnév /a király vagy az király/:
Tholdinak a király megkegyelmezett vala. /25./
2. /5/ Ugyanaz névelő nélkül:
Parancsolá király, levelét megírnák... /26./
3. /1/ Ugyanaz melléknévi és tulajdonnévi jelzővel:
De mikor vitézek rudat hánynak vala,
Iffiu Lajos király sokszor nézi vala... /24./
4. /2/ Pusztá keresztnév:
Lajosnak akkoron vala ujudvara... /30./
5. /1/ Birtokos jelzős szerkezet keresztnévi értelmezővel:
Károly fiát Lajost királlyá választák... /8./

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

A NÁDOR MEGJELÖLÉSEI

1. /1/ Vezetéknév és keresztnév:
Nemsokára Lacfi András jó Budára,
Erdélyből indula Lajos udvarába... /14./
2. /1/ Névelős köznév:
Lacfi András neve az nádorispánnak... /8./
3. /1/ Személyes névmás:
Ott egy általuton ... ő mégyn vala... /15./

AZ ÖZVEGYASSZONY MEGJELÖLÉSEI

1. /3/ Névelős főnév:
Oly igen megszáná [Tholdi Miklós] az asszony siralmát...
/32./

2. /1/ A névelő helyett ~~xxk~~ melléknévi jelzővel:

Igy állá [jó Tholdi Miklós] ~~xxg~~ bosszuját meg síralmas asszonynak. /39./

- 3-4. /1, 1/ Összetett főnév határozatlan, majd határozott névelővel:

Csak két vitéz fiát egy özvegyasszonynak
Cseh megölte vala az özvegyasszonynak... /31./

5. /1/ Személyragos határozószó:

Hondá [Tholdi Miklós], hogy megállja nékie bosszuját... /32./

A CSEH BAJRÖK MEGJELÖLÉSEI

1. /3/ A cseh szó mint főnév /névelő nélkül/:

...Tholdi Miklós csehet térdére ejté. /37./

2. /2/ A vitéz szó mint főnév /névelő nélkül/:

Mindent öklelésben vitéz elejtett vala. /30./

3. /3/ Ugyanaz jelzővel:

[Tholdi Miklós] Hamar cseh vitéznek küldé ottan tollát...
/32./

4. /1/ Határozatlan névelővel:

xEgy cseh vitéznek az öklelés áll vala... /30./

5. /2/ Határozott névelővel:

xUgyan ropog vala az cseh vitéznek teste. /36./

6. /1/ A névelő helyett még egy jelzővel:

Erős cseh vitézzel [Tholdi] ottan ölbe méne... /36./

7. /1/ Tulajdonnévi jelzővel:

Meg sem hajla szive jó Tholdi Miklósnak;
Hamar fejét vevé az cseh Mikolának... /39./

8. /1/ Visszaható névmás jelzővel:

Tizenkét vitéznek minden sok marhája
Tiéd lészen, vitéz magammal aprósága." /38./

9. /1/ Névmással nyomósított személyragos határozószó:

[Tholdi Miklós] ővéle akar késérteni szerencsét. /32./

MIKLÓS ÉS A CSEH BAJNOK KÖZÖS, ILLETŐLEG VAGYLAGOS MEGJELÖLÉSEI

A szereplők közül Miklósnak és a cseh bajnoknak néhány közös, illetőleg vagylagos megjelölése is van. /Mindegyik egyszer fordul elő./

1. Számjelzős szerkezet:

~~xxxxxxxxxxxxxxxx~~
Nézik a két vitézt, az szigetben mint járnak. /33./

2. Személyragos határozatlan névmás:

Meg kell ma itt halni, tudod, egyikünknek,
Nem szükség a hajó, tudod, megholt embernek!" /35./

3. Általános névmás a kettő számnév határozóragos alakjával:

Mind egy akarattal ketten indulának... /33./

A CSOPORTOS SZEREPLŐK MEGJELÖLÉSEI

A KIRÁLYI UDVARBELI URAK

~~xxxx~~

1. Többes számú főnév:

Urak az királynak nagy híven szolgálnak... /8./

2. Ugyanaz jelzővel:

Nagy urak Budában az királynak szolgálnak. /8./

BÉRESEK /NAGYFALUBAN/

1. Jelzős szerkezet névelővel:

Lát minden dologhoz [Tholdi Miklós] az béres szolgálkkal...
/9./

GYÖRGY SZOLGAI

1. Jelzős szerkezet a több birtok jelével:

[Tholdi György] Vitézlő szolgálai rudat hánynak vala... /10./

2. Jelzős szerkezet egyes szám harmadik személyű raggal:

Miklóstra öccsére [Tholdi Györgynek] nagy haragja vala,
Szerető szolgáját mert megölte vala... /12./

2 A NADOR HADA

1. Gyűjtőnév:

Nagyfalu határán hadával [Lacfi András] ... ballagna... /14./

MESZÁROSOK, SZAKÁCSOK

1. Egyes számú főnév /ez a megjelölés kétszer fordul elő, de nem állapítható meg, hogy mind a kétszer ugyanazt a személyt ~~jelöli-e~~ jelöli-e/:

Pokol-fene bika szarvon kötve vala,
Kit akkor mészáros vágni akar vala... /19./

Azután Budára hogy [Miklós] általment vala,
Mészárosnak ott is igen szolgál vala... /21./

2. Ugyanaz többes számban:

...mészárosok Miklóst jól tartják vala. /21.

3. Más többes számú főnév:

Csak étéért [Miklós] az szakácsokat szolgálja... /22./

A KIRÁLY VITÉZEI

1. Ujabb többes számú főnév:

De mikor vitézek rudat hánynak vala,
Iffiu Lajos király sokszor nézi vala... /24./

PEST ÉS BUDA NÉPE

1. Mellékmondat:

[Miklós a bikát] Az farkánál fogva mészárszékhez voná.
Éki ez dolgot látá, felette csudálá... /20./

2. Többes számú főnév két jelzővel:

Számtalan sok népek Dunaparton állnak... /33./

A SZEREPLŐK MEGJELÖLÉSEI ARANY „TOLDI”-JÁBAN

A továbbiakban Arany Jánosnak 1846-ban a Kisfaludy Társaság pályázatára írt és 1847-ben megjelent művét veszem vizsgálóra a szereplők megjelölései szempontjából.

Ilosvai Toldi-históriájának ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ nyolc személyén kívül Aranynál még két egyéni szereplő van: a csárdai epizódban a kocsmáros és a cimbalmos. Érdekes, hogy Arany a ~~xxxxxxxx~~ Toldi-nak mind a tíz egyéni szereplőjét ~~xxxxxxxxxxxxxxxx~~ cselekedtetti, sőt beszélteti is. /Ilosvainál nem mind igazi cselekvő személyek, beszélni pedig Miklóson és a cseh bajnokon kívül más nem beszél közülük, ők is csak a bajvívás alkalmával./

Arany János a történet minden szereplőjét -- Ilosvait messze felülmulóan -- a nyelvi megjelöléseknek egészen rendkívüli gazdagságával állítja élénk, és ezekben a változatos megjelölésekben egyúttal sokoldalú jellemzést is ad róluk.

Ilosvai és Arany közt nagyon lényeges különbséget látunk a különböző, 1--2--3.személyű főnevek, névmások és határozószók használatában. Ilosvainál 1. és 2.személyű megjelölést alig találunk, 3. személyűt viszont elég sokat. A főszereplő Miklóstra például neki csupán egy 1.személyű /fiam/ és egy 2.személyű /tiéd/~~xx~~ megjelölése van, 3.személyű ellenben tizenegy, s ezek közül is az egyikre /ő/

tíz példát számolhatunk össze a 160 sorban. Aranynál a különböző személyű megjelölések használata közt nincs ilyen különbség, nála az 1., a 2. és a 3. személyű főnevek, névmások és határozószók sokkal arányosabban és a lehető legnagyobb változatossággal fordulnak elő. Így tudja sokoldalúan tükröztetni az élet gazdag valóságát.

A Toldiak nevét Ilosvai Tholdi-nak, Arany -- a népi témához illő egyszerűséggel -- Toldi-nak írja. Különbség van a nádor nevének írásmódjában is: az Ilosvai-szövegben lacfi, az Arany-szövegben -- az akkori ez betűs írás szerint -- Laczfi olvasható.

I. MIKLÓS MEGJELŐLÉSEI

Megszólításként is előfordul ez, kétszer is ^(mindkét esetben a költő nevével) Az egyik p/lda:

Fuss, ha futhatsz, Niklós! pallos alatt fejed! /III,7/

3. /6/ A vezetéknév és a keresztnév együtt aránylag kevészer jelöli a főszereplőt: mindössze hatszor. /Ilosvainak tíz és félszer rövidebb ~~szövegében~~ szövegében kilenceszer fordul elő ez a megjelölés./ Arany ezt a Toldi Niklós jelölést egy kissé kivatalosnak vagy nagyon történelminek érezhette a közvetlenebb Toldi vagy a még közvetlenebb Niklós mellett:

Ilyenforma Toldi Niklós gondolatja,

Mely sovárgó lelkét mélyen szántogatja... /I,7/

4. /11/ A fiu: ez ~~szövegében~~ /így, személyragtalanul/ Ilosvainál egyáltalán nem fordul elő, Aranynál viszont elég ~~szövegében~~ nagy számmal szerepel. Arany János szívesen használja ezt a sok együttérzést is kifejező, közvetlen hangú megjelölést:

Akkor butt fel a nap az ég karimáján,

Meg is akadt szeme a fiu ruháján. /XI,5/

5. /1/ Egészen más hangulatu az a megjelölés, mellyel Laczfi szólítja meg hősünket a történet elején:

„Hé, paraszt! melyik ut megyen itt Budára?” /I,9/

A nemesi származású Niklóst ez a szó ^(felvetté) az álmok világából a rideg valóságra, hogy ő szinte menthetetlenül lesüllyedt a paraszti sorba: Laczfi és vitézei parasztnak nézik őt. Arany János érzékeny lelke talán egy fájó gyermekkori emléket őrzött meg ebben a szóban. Az ő családjukat is nemességre emelte I. Rákóczi György erdélyi fejedelem /a költő ősei, Arany János és Ferenc 1634. május 10-én kaptak nemességet hadi szolgálataikért/¹², de a Habsburgok idején paraszti sorba szorultak le. A szép jövőről ábrándozó ~~szövegében~~ gyermek Arany János talán tanuja volt egyszer, hogy édesapját, akinek még birtokában volt a haza szolgálatában ~~szövegében~~ vitézi tette-

¹²Vö. Gyöngyösy László: Arany János élete és munkái. Franklin-Társulat, 1901. 4--5.lap.

kért kapott nemesi levél, valami nagy ur „hetykén, csak amugy fél-vállra” ugyanezzel a megszólítással illette: „Hé, paraszt!” Nem lehetetlen, hogy a még gyermek költőt egy ilyen élmény döbbsentette rá: az ő költői álmainak világa is talán csak álmovilág, melyből nehezen vagy sohasem lesz valóság „egy népi sarjadék” ~~xxxxxxxx~~ számára. Igen, a költő Válasz Petőfinek című versének sorai jutnak eszünkbe:

S mi vagyok én, kérde. Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa;
Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék,
Otthon leli magát ajakimon dala.

Eredetileg nagyfalusi jobbágycsalád volt az Arany nemzetség, az ott birtokos Toldiaknak voltak jobbágjai.¹³ Földművelő jobbágyoknak, ~~xxx~~ a „magyar becsületért” sokat áldozó kismemeseknek „népi sarjadéka” Arany János, a Toldi költője. Toldi Miklós alakjában egy kicsit önmagát rajzolja, legalábbis Toldi „nagy lelke” az Arany János lelke. Szülőhelye, Szalonta és a reformkori magyar világ is ott van ennek az elbeszélő költeménynek minden lapján. Toldi Lőrincné alakjában sok ^{vonás} ~~(van)~~ a költő saját édesanyjával, Bence pedig és „egész Nagyfalu” Nagyszalonta népének, a magyar vidéknek ~~kétféleképp~~ jelképe. Ugy gondolom, Miklósnak ez a paraszt megjelölése nem egészen véletlenül került Arany János tollára: mögötte sok minden rejtőzik. A parasztságnak a reformkorban mindinkább előtérbe kerülő problémája is tükröződik ebben a megjelölésben. Amikor Arany ezt a történetet írja, már csak két év választja el népünket 1848-tól. -- Ilosvainál még nincs meg ez a paraszt-párhuzam. Azt már Ilosvai is említi -- két helyütt --, hogy Miklós otthon paraszti munkát ~~xáxxxi~~ végez:

Otthon Tholdi Miklós lakik az anyjával,
Lát minden dologhoz az béres szolgákkal... /9./

[Lacfi András] Egy rakodó szénaszekeret lőlt vala,
Tholdi Miklós kezében nyomtató rud vala. /15./

¹³Ugyanott.

Arról azonban már nincs szó illosvainál, hogy a nádor Miklóst parasztnak nézi, parasztnak szólítja. Miklós megdöbbenéséről, jussát követeléséről, fölemelkedési vágyáról is csak Aranynál olvasunk. György rosszindulatu, hazug megjegyzése, hogy öccse „parasztnak is rossz, lebzsel készakarva” /II,11/ -- ez is csak Aranynál szerepel. Arany Toldi-jában aztán még egyszer előbukkan a reformkori parasztság problémája. Amikor György a királynál így beszél Miklósról: „...korhely, buta lón: jóra semmi kedve, Hon maradt betyárnak, pórnak nevekedve” /VIII,4/. Ezekben a szavakban nagyon jellemzően mutatja meg a költő, hogy a reformkori magyar nemesség reakciós részének -- mely a haladó szellemű Toldi Miklósokat „vesztené, ha tudná, egy vizes kanálba” /II,12/ -- milyen képe, milyen véleménye volt a parasztságról: „betyár” és „pór” között nem látott különbséget. -- Miklós és György nemcsak két s z e m é l y : az ő gondolatvilágukban, törekvéseikben, vitájukban a reformkori Magyarország két t i p u s a ismerhető fel. Az egyik „béresekkal gyűjt, kaszál egy sorban”, a másik „gógösen henyél a királyudvarban”; testvére felé az egyiknek „karja ölelésre nyilik akaratlan”, a másik „eltaszítja testvérét magától, gógösen fordul el jó atyjafiától” /II,9/. Miklós és György vitáját ott hallgatja édesanyjuk, aki mintha csak a magyar haza jelképe volna. Tudjuk, melyik testvérnek válnak valóra a terveik: a jó, a tehetséges, a nagyra hivatott Miklósnak -- Arany János őt állítja példaképül a reformokért küzdő magyar társadalom elé. Az édesanya is Miklósnak mondja: „Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom” /XII,17/. Az is nagyon jellemző, amit a költő Miklóssal mondat édesanyjának a történet legvégén:

Mármost Toldi Györggyel lakhelyet cserélünk,
Ő Nagyfaluba megy, mi pedig itt [Budán] élünk:

Ezt György a legényeinek mondja, „midőn meglátta a telek lábujában
Ülni öccsét Miklóst nagy-busan magában”.

10. /1/ A Bevezetésben már ~~xixix~~ megjegyeztem, hogy ~~xixixxxx~~ szereplőit a költő néha körülírással jelöli meg. Erre látunk példát akkor is, amikor a főszereplő így beszél Bencéhez a nádasban:

De hiszem az Istent, az árvát sem hagyja,
Mert azért az árvák gondviselő atyja;
Tán vezett nevemet is lemossa vérem,
Mit fejemre költsz drága jó testvérem. /IV.15/

Az ~~xxxx~~ első sor értelme -- úgy vélem -- ez: 'De hiszem az Istent, e n g e m sem hagy el'. Tehát az árvát jelentése itt elsősorban nem 'az árvákat', hanem 'az árva Miklóst'. Ezt mutatja az idézet harmadik és negyedik sora is. Érdekes, hogy Ilosvai nem beszél Miklós árvaságáról, sőt azt olvassuk nála: „Fiát Tholdi Lőrinc felnevelte vala” /6./. Arany viszont ezt mondhatja Györggyel a királynak: „Miklós a tizedik esztendőben járván, Kimult szegény apánk s ő elmaradt árván” /VIII,4/. Ezt a félig árva fiút közelebb érezzük a szívközhöz. — Ilosvai csak „az jó Károly királynak” világból való ~~xxx~~ ^{ki} „kimulását” említi, Toldi Lőrinc haláláról nem ír, s így kissé homályban marad az a következő versszakbeli sora, hogy „otthon Tholdi Miklós lakik az anyjával” /9./.

11. /1/ A következő megjelölésben az tükröződik, hogy Toldi Lőrincné a cselekmény idején is úgy tekint Miklóásra, mint amikor ez még kisgyermek volt:

Hát mikor mellőlél elszakadt a gyermek!
Kinjút elbeszélni nyelve nincs embernek... /VI,18/

Toldiné egész lelkével szerette ezt a fiát, és most úgy érzi, Miklós elmentével a saját lelke is kiszakadt, tövestül:

Lelke volt talán a lánc közöttük, aki
Nem kilapcsolódott: tövestül szakadt ki. /VI,18/

-- Ilosvainál ez a megjelölés is hiányzik, ~~XXXXXXXXXXXX~~ Aranyánál

azonban nagy szerepet kap az anyai és gyermeki szeretet rajza, és igen gyakoriak az ezzel kapcsolatos megjelölések.

12. /1/ A dühös bika megfékezésével sokakat megmentő Miklóst jellemzi a következő megjelölés /folyamatos melléknévi igenév főnévi értelemben/:

„És hát a jutalma száz meg száz életnek,
Hogy a megmentőnek alamizsnát vetnek --” /IX,12/

Tulajdonképpen ez is körülírás /vö. 10./.

13. /1/ A többször méltatlanul sérelmet szenvedett Miklós elképzei, hogyan szólítanák őt, ha „paizs, páncél, fegyver” nélkül jelentkeznek bajvivásra /melléknév főnévi értelemben/:

„Félre innen, rongyos!” /IX,16/

14. /1/ A boldogságát kereső boldogtalan Miklóst ábrázolja a következő megjelölés /ez is főnévi értelemben használt melléknév, de névelővel/:

A játszi reménység ~~ami~~ amidőn imette
A boldogtalannál hitelét veszítette,
Álmot küld szemére, kecsegtető álmot... /X,1/

15. /1/ Hogy ez az álom hamarosan valóra válik, azt mutatja az a megjelölés, mellyel a király szólítja meg őt a győzelem után:

A király szólt: „Bajnok! nyisd fel sisakodat,
Mondd neved s mutassad vitézi arcodat.” /XII,4/

B/ SZEMÉLYRAGTALAN FŐNÉV JELZŐVEL

16. /1/ Toldit a történet elején mint „egy legényt” látjuk a „nagy határ mezőben”. Forró nyári nap van, s aki csak teheti, „bogyák hüvösébe” húzódik a nagyfalusi határban:

Egy, csak egy legény van talpon a vidéken,
Meddig a szem ellát pusztá földön, égen... /1,3/

A legény főnév nagyjából már a főszereplő életkoráról is tudósít, a megismételt, hangsúlyos egy jelző pedig már érezteti, hogy ez a

valaki nem akármilyen ember: van ebben a legényben valami rendkívüli.

17. /1/ Laczfi a paraszt megszólítás után -- vö. 5. -- /mutató névmási jelzővel/ suhanc-nak nevezi őt, így beszélve vitézeihez:

~~xxxxxxixixix~~

Nos fiuk, birokra, hadd lássuk, ki áll ki?

Vagy ki tartja úgy fel azt a hitvány rudat,

Amellyel mutatja e suhanc az utat?" /I,11/

Ugy érezzük, ebben a megjelölésben Laczfi elismerése is benne van a nagyerejű legény iránt, persze a katonák szokásos férfinyelvén kifejezve. /A Miklós kezében látott vendégoldalt is csak a vitézeit tréfásan unszoló vezér mondhatja „hitvány rudnak”./

18. /1/ Jelzős szerkezet, melynek külön-külön már mindkét tagja előfordult Miklós megjelöléseként /vö. 4., 6./:

Szégyen és gyalázat: zug, morog mindenki,

Egy paraszt fiuval még sem áll ki senki! /I,11/

Hősünk, noha „béresekkkel gyűjt, kaszál egy sorban”, maga -- tudjuk -- nem paraszt, de Laczfi és vitézei annak nézik. Ebben a megjelölésben a költő az ő szemükkel látva állítja elénk Toldi Miklós alakját.

19. /1/ Ugyanaz a jelzett szó határozott névelővel és sajnálatot, együttérzést kifejező jelzővel:

[György] ilyen ajánlást tett a szegény fiurul. /VIII,1/

Arany János, a költő nyilatkozik így a jobb sorsra érdemes, üldözött Miklósról. Az itteni jelző Toldi Lőrincné szavát juttatja eszünkbe, aki ^ekisebbik fiát szegényké-nek ~~xxxxjxxxxxxxixix~~ nevezi /vö. 7./ a ~~xxxxxxixixixix~~ György kérdésére ~~xxxxixxxxxxxixixix~~ adott válaszában.

20. /1/ A következő megjelölés a király szavait idézi, aki szemrehányást tesz Miklós ~~xxx~~~~xxxx~~ „vértagadó testvérének”:

Egy ilyen testvérrre annyi rosszat kenni,

Ki csupán magától ennyire birt menni! /XII,9/

Ugy érezzük, hogy ez a határozatlan névelős, melléknévi mutató név-

mási jelzős szerkezet nemcsak általános példálózás az „ilyen testvérek vérekről”, hanem határozott rámutatás Miklóstra, abban az értelemben, hogy 'erre a fiura mint testvérré'. A testvér szóval a király György felelősségét akarja hangsúlyozni, aki oly mostoha sorsot szánt a testvéreinek.

21. /1/ Egy másik mutató névmási jelzős szerkezettel György jelöli meg -- sok rosszindulattal -- a kényszerűségből otthon gazdálkodó Miklóst, így ~~xxxxxxx~~ beszélve édesanyjukhoz:

Most van a dandárja réten a munkának,

De foga nem fülük ahhoz a gazdának... /II,10/

22. /1/ Ugyanaz a jelzett szó tulajdonnévi jelzővel:

Ne nehezteljen meg Miklós gazda érte [Bence szavaiért]...

/IV,17/

Itt a gazda szó Bencének és egész Nagyfalunak megbecsülését, ragaszkodását fejezi ki Miklós iránt. Érdekes, hogy ugyanennek a szónak más-más tartalma és hangulata van aszerint, hogy ki mondja. Ha Györgytől hallja Miklós, ez a szó csak elnyomottságát, megalázottságát juttatja eszébe, Bence szájából hallva azonban ~~xxxxxxx~~ elhagyott szülőfalujára s a Toldiak „sok derék cselédjére” /IV,18/ emlékezteti őt, „kik mint gyermeküket, úgy szerették” Miklós gazdát. -- Az is figyelemre méltó, hogy Ilosvainál egyszer sem, Aranynál viszont többször is előfordul a paraszi és a gazda szó. Ebben egyrészt a nagyszalontai költőnek paraszti származása, paraszti környezete tükröződik, másrészt a reformkor társadalmának a parasztság iránt mindjobban megnyilvánuló érdeklődése.

23. /1/ Emlékszünk arra a jelenetre, amikor György arcul csapja jussát követelő öccsét, és Györgyöt csak a Miklós jövőjét féltő édesanya közbelépése menti meg Miklós bosszujától. Az alábbi jelzős szerkezet azt fejezi ki, hogy a mélyen megsértett fiu csak mint anyjának jó gyermeke fékezi meg magát, hogy szörnyű felindulásá-

ban meg ne őrje az egyszeriben „ijedve hátráló” Györgyöt:

Most a szőrnyű gyermek karját elereszté,
Fejét és szemét busan lefüggeszté... /II,16/

24. /1/ Ugyanaz a jelzett szó más jelzővel:

Igy szerette anyját a daliás gyermek... /XII,19/

Arany Toldi-jában ez Miklós legutolsó külön megjelölése, ez vezeti át az ő alakját a halhatatlanságba. Igen, ebben a daliás Toldiban sok kedves gyermekiség van. Egyrészt erős, daliás férfi, másrészt jó gyermeke az édesanyjának, és a gyermekek tiszta lelkivilága jellemzi őt. A jelzős szerkezet két tagja jól érzékelteti Toldi Miklós alakjában ezt a megragadó ellentétet. Így él ő ~~(mindnyájunk)~~ mindnyájunk szívében: mint daliás gyermek.

25. /1/ Ugyanaz a jelzett szó más jelzőkkel:

Toldi György testvére ez a vitéz gyermek... /XII,7/

Ezzel a megjelöléssel a király mutat rá Miklósról az urakhoz intézett beszédében. Érdekes, hogy a király is egyrészt vitéznek, másrészt gyermeknek mondja őt. Ezeknek az ellentétes vonásoknak szép összhangja jellemzi ~~én~~ a mi Toldi Miklósunkat.

26. /1/ A választékosabb gyermek helyett a bizalmasabb gyerek szó is szerepel egy jelzős szerkezetben, nem véletlenül a csárdai mulatozás epizódjában. Bence után

Toldi is beléunt a mulatozásba,
Asztalon leborult két izmos karjára:
/Meztelen karjában dagadtak az erek/
Ugy aludt el, úgy hált a batalmas gyerek... /X,23/

27. /1/ A következő jelzős szerkezet a bajvivásra jelentkező Toldit mutatja. Ennek a bajnoknak személye mindenki előtt ismeretlen. Az arca sem látszik, mert „sisakellenzője le van bocsátva”:

Ismeretlen bajnok fekete paripán
Vágtat a zászlóhoz és mérkőzni kíván. /XI,11/

28. /1/ Ugyanaz a jelzett szó mélyhangu mutató névmási jelzővel:

„De ki az a bajnok? nem Üsmered Toldi? /XII,2/

Ezt a király kérdezi Györgytől.

29. /1/ A bajnok megszólítás után /vö. 15./ a király másodszorra egy jelzős szerkezettel szólítja meg hőnökét:

Is monda nyájasan: „Ifju vitéz, állj fel:

Eladott a bátyád, de többször nem ad el. /XII,10/

30. /1/ Ugyanaz a jelzett szó mutató névmási jelzővel:

De ily erőt, mint amely van e vitézben,

En [a király] nem tapasztaltam soha emberkézben... /XII,2/

***

C/ SZEMÉLYRAGOS FŐNEV JELZŐ NÉLKÜL

31. /3/ Ücsém /első személyű raggal/:

De jaj! minden késő: Ücsém el van veszve... /VIII,6/

Ezt az álnok György mondja a királynak. Ez a megjelölés az idősebb ~~xxxx~~ testvér szempontjából mutat rá Miklósról.

32. /3/ Ücséd /második személyű raggal/:

Hadd jöjön fel Ücséd és álljon ki azzal [a csahvel]... /VIII,8/

Ezt a király mondja ~~xxxxxx~~ Miklósról Györgynek mint a fia testvérbátyjának.

33. /5/ Üccse /harmadik személyű raggal/:

[György] kifőzte magában,

Mikép legyen urrá Üccse vagyonában. /VIII,1/

Most a költő beszél Miklósról mint György Üccséről. Ebben a megjelölésben tehát megint más a nézőpont.

34. /1/ ~~xxxxxx~~ Ugyanaz tulajdonnévi értelmezővel:

[György] meglátta a telek lábában ~~xxx~~

Ülni Üccsét Miklóst nagy-busan magában... /III,2/

35. /1/ Névelővel és első személyű raggal /vö. 31./:

„Mondom: nekem nem kell az Ücsém vagyonja... /VIII,15/

Hogy itt a névelő nem a vagyonja, hanem az Ücsém szóhoz tartozik,

emellett szól az, hogy ugyanez a birtokos jelzős szerkezet ugyan-
ebben az énekben névelő nélkül is előfordul, csak más személyraggal-
gokkal /vö. 33./. Az is figyelemre méltó, hogy a harmadik személyű
öccse szóalak nemcsak birtokos jelzői, ~~xxxxxx~~ hanem alanyi sze-
repben is előfordul névelővel /vö. 36./.

36. /2/ Névelővel és harmadik személyű raggal /vö. 33./:

De midőn az öccse épen megrohanja [Györgyöt],
elsikoltja magát a közéjük fut anyja... /II,15/

37. /1/ Ugyanaz nyomósító előtaggal:

Kivallék szolgálai, mi módon tartatott [György]
A testvéröccsére embervadászatot. /XII,9/

38. /1/ Az előbbi megjelölés előtagja külön szóként:

[György] eltaszítja testvérét magától... /II,9/

39. /1/ Ugyanaz névelővel:

~~xxxxxx~~
~~xxxxxx~~

[György] örül, hogy gyilkos a testvére.
Kit hogy elveszessen, most esik kezére. /III,9/

40. /1/ ~~xxxxxx~~ A temetőben sirdogáló özvegyasszony így kez-
di válaszát Miklós kérdéseire /megjelölés ~~xxx~~ első személyű raggal/:

„Jaj, fiam! ne kérdezd az én esetemet... /VII,7/

Ez a megszólítás ~~xxx~~ a fiu megjelölést juttatja eszünkbe /vö. 4./.

41. /2/ Harmadik személyű raggal:

„Mondd meg ezt, jó Bence, az édesanyámnak:
Gyászba borult mostan csillaga fiának... /IV,21/

Már eddig is megfigyelhettük, hogy Arany a megjelölésekben nemcsak
jellemezi Miklóst, hanem körülményeit is ábrázolja /pl. a paraszt,
a gazda, a fiu, a testvér, az örva szóval/. Emellett ~~xxxxxx~~
egyik-másik megjelölés a főszereplő érzéseit és gondolatait is ki-
fejezi. Ezt látjuk például a most idézett megjelölésből. Itt az el-
ső személyű édesanyámnak szó mellett a harmadik személyű fiának
egyrészt megragadó módon fejezi ki Miklósnak édesanyja iránti sze-

retetét és ragaszkodását, másrészt azt a jellemvonását szemlélteti, hogy magáról nem szívesen beszél első személyben, inkább körülíráshoz folyamodik /vö. 10./. Nem véletlen, hogy a költő nem így fogalmazta ~~xxxxxxxxxxxx~~ az idézet második sorát: 'Gyászba borult mostan az én csillagom'. Miklós szerénysége, gyöngédsége, édesanyjához való megható fiúi ragaszkodása fejeződik ki abban, hogy először édesanyját említi, ~~xxxxxx~~ mégpedig első személyű raggal /az édesanyámnak/, csak azután saját személyét, harmadik személyű raggal /fiának/. Tehát az egyenes én névmás helyett körülírással beszél magáról, előtérbe állítva az előző sorban kiemelt édesanyját: 'Gyászba borult mostan édesanyám fiának csillaga'. Milyen szép, hogy ~~xxxxxxxx~~ így magamagát is édesanyjának nevéből kiindulva jelöli meg! Arany János nyelvűművészete mutatkozik meg abban is, hogy a rim is összekapcsolja kettejüket /édesanyámnak --fiának/. És itt van még Bence: őhozzá második személyű igealakkal szól Miklós /mondd meg/. Két soron belül tehát mind a három személyű ragra van példa: a mond szó végi -d második személyt, az édesanyámnak-beli -m első személyt, a fiát tárgyragja előtti -a /-át/ rag pedig harmadik személyt jelöl. Illosvainál ilyenfajta változatosságot még hiába keresünk, Arany Toldi-jének ~~xxxxxx~~ ellenben alig van olyan versszaka és olyan sora, melyben ne csodálhatnánk Arany János nyelvűművészetét s a magyar nyelv szépségét, gazdagságát, változatosságát. Arany Toldi-jában édes anyanyelvünket is szeretjük.

42. /1/ Az előbbi megjelölés névelővel bővülve:

Karjával [Tholdi Lóriné] a fiát általszorította,
Egy fillér kis darab, de annyi hely sincsen,
Hová az orcáján csókvetést ne hintsen. /VI,10/

Miklós előbb idézett üzenet-szavai után most a költő szavaiban tükröződik ugyanaz a szeretet és ragaszkodás, de itt az édesanya

Nem sokkal később Laczfi egyik vitéze ugyanezzel a megszólítással fordul történetünk hőséhez:

...."Szép öcsém, be nagy kár,
Hogy apád paraszt volt s te is az maradtál."

48. /1/ Ugyanaz a jelzett szó más jelzővel, de szintén első személyű raggal:

"Köszönöm, köszönöm felséged kegyelmét,
Méltatlan öcsémről ily jó hiedelmét..."

Ezt György mondja a királynak, az itt használt jelző is elsősorban órá jellemző, aki ^(jó) öccséről csak rosszat tud mondani.

49. /1/ Más jelzővel és harmadik személyű raggal:

[Györgynek] nem csillapul máskép, csak [Miklós] vérével,
szomja?

xVagy ha birtokából jó öccsét kinyomja? /V,14/

50. /1/ A következő megjelölés arra utal, hogy a Budáról hazaérkező György aligha fogja "kedves öcsém"-nek szólítani öccsét, ezt a kedves fiut:

"Hát a másik hol van?" fanyalogva kérdi.
Senki sem hinné, hogy kedves öccsét érti. /II,7/

51. /1/ Ugyanaz a jelzett szó birtokos és tulajdonságjelzővel:

El is veszi tőlem [e vitéz] jutalmát gazdagon,
Toldi gyilkos öccse részét neki adom." /XII,3/

Ezt az uraknak ~~xxxx~~ mondja a király, aki még csak egy ~~taxixixixix~~ Toldit ismer, Györgyöt, ennek öccséről még csak hallomása van. György ur úgy tájékoztatta a királyt, hogy ~~xxxx~~ öccsének "jóra semmi kedve", sőt "szántszándékkal való gyilkosságba esett". Még nem tudja a király, hogy az ismeretlen bajnok éppen György öccse.

52. /1/ Ugyanaz a jelzett szó határozóval bővült jelzős szerkezetben:

Árván maradt öccsét [György] parasztnak nevelte... /XII,8/

Amikor itt a király Miklós árvaságáról beszél, arra is utal, mennyi

álnokság rejtőzött György nemrég elhangzott szavai mögött: „Miklós a tizedik esztendőben járván, kimúlt szegény apánk s ő nimarađt e l m a r a đ t á r v á n , Apja helyett apja én akartam lenni, S belőle, mint illik, jó vitézt nevelni” /VIII,4/.

53. /1/ A következő birtokos jelzős megjelölés egyrészt Györgyre, másrészt a megtagadott testvériségre utal a király ~~xxxxxx~~ beszédében /vö. Ilosvai: Miklós 11./:

Toldi György testvére ez a vitéz gyermek... /XII,7/

54. /1/ Egy másik birtokos jelzős szerkezet azt mutatja, hogy a király fölismeri az azonosságot az ifju vitéz és Toldi Lőrincnek még csak hírből ismert kisebbik fia között:

„Nemdenem a Toldi Lőrinc fia volna?” (XII,6)

55. /1/ Az előbbi jelzett szó első személyű raggal és más jelzővel /vö. 40. és Ilosvai: Miklós 7./:

„Kérlek édes fiam! ne kívánd halálom... /XI,17/

A cseh bajnok szólitja ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ és kérleli így ~~xxxx~~ ~~xxxxxxxxxxxx~~ Toldit, amikor látja, hogy ez erősebb nála. A jelző — ugyanugy, mint ~~xxxxxx~~ már Györggyel kapcsolatban is láttunk erre példát — nem Toldi Miklóst jellemzi, hanem azt, aki mondja: az édes szó itt az álnok cseh tettetett édességét ábrázolja.

56. /2/ A következő megjelölésben a költő arra utal, hogy a jó Miklós és kőszivű testvére ugyanannak az atyának fiai /vö. 48. és Ilosvai: Miklós 11./:

[György] Gőgösen fordul el jó atyjafiától. /II,9/

57. /1/ Metaforikus megjelölés /vö. 9./, mellyel György illeti — édesanyjukhoz szólva ~~xxxxxx~~ — Miklóst, ennek jelenlétében:

„Ugy anyám! kecsgetesd ölbeli ebedet... /II,10/

58. /1/ Az előbbi ~~xxxxxxxx~~ gunyos ~~xxxxxxxxxxxx~~ és sértő megjelöléshez kapcsolódik egy másik. Amaz ~~xxx~~ főképpen Miklós, emez inkább az édesanya ellen tartalmaz gunyt és sértést:

Ójad fuvó széltül drága gyermekedet... /II,10/

Valószínű, hogy György ~~xxxxxx~~ Toldi Lőrincétől hallotta Miklóst nemegyszer drága gyermekem-nek nevezni.

59. /1/ Ugyanaz a jelzett szó harmadik személyű raggal, más jelzővel:

[Toldiné]. Buskodik-e nagyon elveszett gyermekén? /X,5/

Ezt Miklós kérdezi az őt másodszor is fölkereső Bencétől. Így is kérdezhetné: 'Buskodik-e nagyon ~~xxxxxxxxxxxx~~ m i a t t a m ?' De Arany az édesanyjáért aggódó, szerény fiút akarja ábrázolni, aki saját magánál sokkal jobban félti anyját, és magáról csak mint édesanyjának „elveszett gyermekéről” beszél, itt is körülírást használva /vö. 41./. A gyermek szó azt is kifejezi, hogy Miklósnak az édesanyjára való emlékezés az ő közelében töltött gyermekkor édes emléket is jelent /vö. 11./. És úgy érezzük, az is benne van ebben a gyermek megjelölésben, hogy a paraszt-nak, kölök-nek, fickó-nak szólított fiú ott őriz lelke mélyén egy kedves szót, mely őt mindig és mindenhol talizmánként védi, és vigasztalja boldogtalanságában: édesanyjának gyermekem szavát; mert őt az a drága jó anya talán — legalábbis néha — így szokta nevezni.

60. /2/ Bencére utal a következő megjelölés /vö. 21., 22./:

Szánta kis gazdáját, hogy bujdosni mégyen... /IV,17/

61. /1/ Ugyanaz, de a jelző szavának végén középfokjellel és nyomósító jellel:

Akkor [Bence] elővette csillagos bicskáját,

Megkínálta vele kisebbik gazdáját... /IV,11/

Arany ehhez a megjelöléshez ~~xxxx~~ hozzáfűzi magyarázatul a lap alján: „»Kisebbik gazda«: a gazda fia vagy öccse.”

62. /1/ Még egy, kedveskedő jelzővel és a jelzett szó végén első személyű raggal /vö. 60./:

„Látod jó kis gazdám: György ur nemsokára,

Három-négy nap múlva, visszamegy Budára... /IV,18/

Ezek nem a költő, hanem Bence szavai. Nagyon jellemző, hogy Bence

Miklóst gazdá-nak, Györgyöt viszont ur-nak nevezi: Miklóst, aki „béresekkal gyűjt, kaszál egy sorban”, közel érzik magukhoz a nagyfalusiak, György ~~xix~~ ellenben, aki az esztendő nagy részében „gőgösen henyél a királyudvarban”, egy másik, idegen világot jelent számukra.

63. /1/ Más jelentéssel fordul elő a gazda szó /Miklós kedves paripájával, a Rigóval kapcsolatban/ az alábbi értelmezős megjelölésben:

Mikor hátára ült jó gazdája Toldi,
Körülnézte magát s elkezdett táncolni. /XI,6/

64. /2/ Bence érdekes megszólítással beszél a nádasban megtalált Miklóshoz /vö. 45./:

Hogy* vagy édes szolgám? nem haltál meg éhen?
Nem evett meg a vad ezen a vad réten? /IV,9/

Ehhez a megjelöléshez Arany lapalji jegyzetben a következőket fűzi:
»Szolgám«: kedveskedő megszólítás ifjabbhoz, nem tekintve az egymás közötti ur- vagy szolgai viszonyt.”

65. /1/ Szép figura etimologicával bővült jelzős szerkezet /vö. 11./:

„Lelkentől lelkezett gyönyörű magzatom,
Csakhogy szép orcádat még egyszer láthatom... /XII,17/

Toldiné szól így az ő győztes levante fiához, mikor Budán újra találkoznak. A lélek szóval alkotott figura etimologica /alakváltoztatás/ azt fejezi ki, hogy az édesanya úgy érzi, fiában az ő lelkének egy darabja él, az virágzik tovább. Toldiné büszke az ő kisebbik fiára, erre a „daliás gyermekre”, kinek a lelke is oly nagy és oly szép. xLelkentől lelkezett gyönyörű magzatom: Illosvainál ilyen megjelölést nem találunk. Aranynál talán ez a megszólítás is gyermekkori ~~szék~~ vagy ifjúkori emlék saját édesanyjától.

E/ NÉVMÁS

Illosvaival összehasonlítva szembetűnő Aranynál a névmási megje-

lölések ~~xxxx~~ gazdagsága. Miklóstra illosvainak csak két különböző névmási megjelölése van /ő, tiéd/, Aranyinak viszont tizszer ennyi /husz/.

66. /15./ Személyes névmás, első személyű:

Nem bánom én, igen, akár ma elmegyek... /II,13/

Ezt Miklós mondja.

67. /3/ Személyes névmás, második személyű:

Kiskirály leszesz te az egész vidéken. /IV,18/

Ezek Bence szavai Miklóshoz.

68. /20/ Személyes névmás, harmadik személyű:

Ő pedig Bencéhez ily szavakkal fordult... /IV,21/

Ez a névmás a költő szempontjából világít rá Miklósról.

69. /1/ Személyes névmás /vö. 67./ értelmezővel, megszólításként:

„Mit akarsz te fickó! tán bolond vagy?... /IX,8/

Igy kiáltoztak hősünkre a pesti utcán, mikor ő „a bikát bevárta az utcaközépen”.

70. /1/ Az első személyű személyes névmásnak /vö. 66./ tárgyként használt alakja:

Add ki, bátya, tüstént, ami engem illet... /II,13/

71. /1/ Ugyanaz tárgyraggal bővülve:

Jól tudom, mi lappang bokrodnak megette,

Ugy szeressen Isten, ahogy engemet te! /II,12/

Ezt is, mint az előbbi, Miklós mondja Györgynek.

72. /3/ A második személyű személyes névmásnak /vö. 67./ tárgyként használt alakja:

Sose hittem, hogy meglássalak ma téged. /IV,9/

73. /1/ Ugyanaz tárgyraggal bővülve:

Be szép vagy! be nagyon illel leventének!

Isten sem teremtett tégedet egyébnek.” /XII,17/

74. /1/ A rövidebb téged névmásalak két értelmezővel mint megszólítással bővülve /ezt a három részből álló megjelölést e g y

megjelölésnek érzem/:

„Nem is egyébirént indított el ~~xxix~~ [Toldiné] engem
Fölkeresni téged, Miklós, édes lelkem,
Hanem hogy legyek hü ápoló cseléded... /X,7/

Bence idézett mondatában érdekes megfigyelni a váltakozva hol Mik-
lósra, hol magára Bencére mutató személyragokat: engem /-m: Bence/
-- téged /-d: Miklós/ -- lelkem /-m: Bence/ -- legyek /-k: Bence/
-- cseléded ~~xx~~ /-d: Miklós/. Itt a ragok is mutatják, hogy nemcsak
Toldi Lőrincné, hanem Bence is kimondhatatlanul ragaszkodik ehhez a
~~xxxxxxxxxx~~ bujdosó fiúhoz.

75. /1/ ~~xxxxix~~ Birtokos névmás:

De ami az enyém, azt elviszem innét... /II,13/

76. /4/ Első személyű visszaható névmás:

Magam sem tudom hogy', esém gyilkosságba... /XII,5/

77. /5/ Harmadik személyű visszaható névmás:

Maga [Miklós] pedig ment a benyíló szobába... /VI,7/

78. /1/ Személyes névmással nyomósított visszaható névmás:

Kezdte [Bence] a beszédet Miklósnak nagyapján,
/Ostoros gyerek volt annál néhanapján/;
Azután fordítá apjára, anyjára,
Györgyre a bátyjára, végre önmagára... /IV,13/

79. /4/ Magashangu ~~xxxxxxxxxx~~ ez mutató névmás:

S György azon van, hogyan ásson ennek vermet... /XII,7/

80. /2/ Mélyhangu az mutató névmás:

Akkor lelopódzott [az ódes álom] a fiu fejére,
Két szárnyát teríté annak két szemére... /IV,5/

81. /1/ Ugyanaz mellékmondatlall kifejtve:

...vizzé csak nem válik a vér,
Csak testvér marad az, aki egyszer testvér."

Ezt Toldi György mondja a királynak. A második sor értelme szerin-
tem: 'Csak testvér marad M i k l ó s.' Tulajdonképp itt is körül-

irással van dolgunk.

82. /1/ Ugyanaz más mellékmondatlalt:

Aztán ment [Miklós] az utcán. Sok helyütt susogta

Valaki: „ez volt az, aki szarvon fogta [a bikát]... /IX,13/

83. /1/ Határozatlan névmás:

Rossz vagyok parasztnak, rossz vagyok vitéznek,

Béresek között is től cudar csihésnek:

Forr epéd, hogy más is márt veled egy tálba,

Veszténél, ha tudnál, egy vizes kanálba. /II,12/

Hogy itt a más szó Miklóst jelöli, az kitűnik az idézet első, második és negyedik sorából.

84. /1/ Ugyanaz határozott névelővel és nyomósító jellel:

„Hát a másik hol van?” fanyalogva kérdi [György]. /II,7/

A Budáról Nagyfaluba érkező Györgyre nagyon jellemző, hogy ~~xxxkkm~~ „az édesanyját hidegen köszönté”, ~~kikká~~ öccséről pedig csak odavetve, „fanyalogva” érdeklődik. A másik: ez a határozott névelővel, főnévi értelemben használt névmás ~~xxixjmikmkk~~ annak felel meg, hogy 'a másik hozzám tartozó személy'. Ugy is kérdezhetné ~~xxkxgy~~ Toldi György: 'hát M i k l ó s hol van?' vagy 'hát a z ö c s é m hol van?' — de az ő szeretetlenségének jobban megfelel ez a határozatlan forma.

F/ SZEMÉLYES JELLEGŰ HATÁROZÓSZÓ

Ide többnyire személyragos határozószók tartoznak, de a harmadik személyűek közt akad ragtalan is /rá/. E határozószókk~~xxx~~ illetőleg csoportjaikat a személyes névmás nélküli alakok ábécérendjében veszem sorra. — Figyelemre méltó a nagy személybeli változatosság.

85. /1/ Beléje /harmadik személy/:

Bosszuállás lelke költözik beléje... /II,14/

86. /1/ Belőlem /első személy/:

Miklós pedig monda: „Nem megjövendöltem,

Hogy előbb vagy utóbb bajnok lesz belőlem?” /XII,18/

87. /6/ Belőle /harmadik személy/:

Nem válik belőle farkasoknak étek. /V,8/

88. /4/ Benne /harmadik személy/:

Ejnye, hát hol járhat most ez a félsz benne? /VI,3/

89. /2/ Érted /második személy/:

Majd kétségbeestem, érted majd megholtam... /VI,10/

Ezt az édesanyja mondja Miklósnak.

90. /2/ Érte /harmadik személy/:

Tüstént parancsolá király ő felsége,

Tizenkét aranyos vitéz menjen érte. /XII,4/

91. /1/ Hozzám /első személy/:

Valaha tán ő [György] is hozzám édesedik... /XII,18/

Ezek Miklós szavai.

92. /1/ Nála /harmadik személy/:

Széles e világon nincsen árva nála. /IV,3/

~~223~~

93. /3/ Nekem /első személy/:

„Hát nekem” mond Toldi „hol lesz már tűzhelyem?” /IX,13/

94. /4/ Neked /második személy/:

„Édes anyádasszony ezt ~~xxxxx~~ [a cipőt] neked küldötte... /X,9/

Ezek Bence szavai Miklóshoz.

95. /6/ Neki /harmadik személy/:

„Neki már világ és törvény szerint vége... /VIII,10/

Toldi György mondja ezt öccséről a királynak.

96. /2/ Ugyanaz hosszú magánhangzóval /néki/:

Semmi baj! az néki a tulajdonsága,

Hogy, ha nő veszélye, nő a bátorsága... /V,8/

97. /2/ Rám /első személy/:

Szakmány módra van rám mérve minden óra... /VI,13/

Ezt Miklós mondja az édesanyjának.

98. /2/ Rád /második személy/:

Birjad békességben birtokod, ha rád száll... /XII,11/
E szavakat a király intézte Miklóshoz.

99. /2/ Rá /harmadik személy/:

Fejének párnája a szín ágasa volt,
Lepedőt sugárból terített rá a hold. /IX,11/

100. /1/ Személyes névmással nyomósított első személyű határozó /énrám; vö. 97./:

Oh! bizony mit sem hajt a cseh bajnok énrám... /IX,16/
Itt Miklós gondolatát ~~ixxiix~~ idéztem.

101. /2/ Rajta /harmadik ~~xxxxix~~ személy/:

Elbeszélte Miklós, ami történt rajta... /X,5/

102. /1/ Rólam /első személy/:

Rólam is hall még hirt [az édesanyám]... /IV,22/

Miklós mondja ezt Bencének, édesanyjának üzenve.

103. /1/ Rólad /második személy/:

Fuss, ha futhatsz, Miklós! pallos alatt fejed!
Viz se mossa rólad le a gyilkos nevet! /III,7/

Ezek a költő szavai.

104. /3/ Róla /harmadik ~~xxxxix~~ személy/:

Jaj, de majd ha róla hirt nem hallanának,
Megrepedne szive az édesanyjának. /IV,7/

105. /1/ Személyes névmással nyomósított első személyű határozó /énrólam; vö. 100., 102./:

...nyakamba veszem az országot,
Szél sem hoz felétek énrólam ujságot." /IV,16/

Bencének mondja ezt Miklós.

106. /2/ Tőle /harmadik személy/:

Jaj! hogy ez az ~~ixxi~~ öröm is elpártolt tőle. /IX,17/

107. /1/ Velem /első ~~xxxxix~~ személy/:

Fog-e a cseh bajnok szembeszállni velem? /IX,15/

Ez a kérdő mondat Miklós tépelődését idézi.

108. /1/ Veled /második személy/:

Vagy sohasem láttál olyan forgó szelet,
Mint az, aki mindjárt megbirkózik veled... /I,4/

A költő kérdezi ezt művének főszereplőjétől.

109. /1/ Vele /harmadik személy/:

Három sem érkeznek vele versent enni. /X,17/

110. /2/ Ugyanaz hosszú magánhangzóval /véle/:

Egy helyütt a zombék csak lesüpped véle... /V,3/

G/ MIKLÓS MEGJELÖLÉSEI ÉS ARANY SZERKESZTŐ MŰVÉSZE

Hogy Arany nemcsak tartalmi, hanem formai, nyelvi szempontból is milyen nagy művésze a szerkesztésnek, arról a megjelölések egymásutánja is igen sokat mond. Az alábbiakban ebből a szempontból vesszük sorra Miklós megjelöléseit a mű elejétől kezdve az első ének végéig.

Az egyszavas cím /Toldi/ a távoli idők homályából sokat sejtetően mutat rá a főszereplő határozott alakjára. Az Előhang 1. versszakában már a keresztnéve is ott van, s így még érdekeltebbé válik számunkra a történet hőse:

Mint ha pásztortűz ég őszi éjtszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon:
Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem
Majd kilenc-tíz ember-öltő régiségben.

Az Előhang 2.versszakában a közelre mutató ez névmás hozza őt még közelebb az olvasóhoz:

Ez volt ám az ember, ha kellett, a gáton,
Nem terem ma párja hetedhét országban...

A mesélő hang mögött ott érezzük Arany nemes költői szándékát, hogy ő a maga Toldi Miklósát példaképnek is szánja: ilyen emberek kellenek a gátra a jelenben /a reformkorban/ és a jövőben is.

Azután elkezdődik a cselekmény. Az eddig csak emlegetett Mik-

(személy, Toldi)

lós valóságosan is megjelenik előttünk, de először csak úgy madártávlatból látjuk őt; helyesebben szólva, egyelőre nem is tudjuk, ki az a „legény”, akin szinte megbüvölten marad ott a pusztában körül-vizsgálódó tekintet:

Egy, csak egy legény van talpon a vidéken,
Meddig a szem ellát puszta földön, égen... /1,3/

Meg is szólítja a költő ezt a legényt, és így az olvasók is szinte személyes kapcsolatba kerülnek vele:

Szép öcsém, miért állsz ott a nap tűzében? /1,4/

Az előbbihez kapcsolódó másik költői kérdésben egy társhatározó szerepű személyragos határozószó mutat a megszólítottira:

Vagy sohasem láttál olyan forgó szelet,
Mint az, aki mindjárt megbirkózik veled... /1,4/

Amint Laczfinak „szürke por ~~ködkéből~~ ködéből” kibontakozó serege egyre közelebb ér ehhez a legényhez, Arany is egyre erősebb megvilágításba helyezi az ő alakját. Egy erős fiú áll előttünk, akinek „szörnyű vendégoldal reng araszos vállán”, de talán erős voltánál is fontosabb tulajdonsága, hogy érző szive van:

Es amint sereg kél szürke por ködéből,
Ugy kel a sohajtás a fiu szivéből... /1,5/

Ez a bensőséges, szinte családias megjelölés csak fokozza érdeklődésünket. Ki hát ez a fiú, és miért vágyik más mezőkre „a háttárrul”? Nyílt válaszadás helyett a költő a legény gondolatait idézi, de úgy, hogy szinte beszólni halljuk őt. A „szép magyar levonték” néző fiú igazi neve azonban még el van fűdve az ismétlődő személyes névmásokkal:

Hej! ha én is, én is köztetek mehetnék,
Szép magyar vitézek, aranyos levonték!” /1,6/

A következő versszakban végre megtudjuk: Toldi Miklós ez az ismeretlen ismerősünk, akinek nevét az Előhangban már említette a költő. Toldi Miklós képe ott még csak Arany János költői látomása

volt, de most már ~~színen~~ mindnyájan testi-leki valóságában láthatjuk őt, olvasva, hogy:

Ilyenforma Toldi Miklós gondolatja... /1,7/

Főszereplőnknek eddig nyolc különböző megjelölésével találkoztunk. Láttuk, hogyan világítja meg Arany fokozatosan Toldi alakját. Azt is megfigyelhettük, hogy közben a névmásokkal /a veled határozószó is tulajdonképpen névmás!/ kísérletet, és így egyre nagyobb érdeklődést kelt. A nézőpont is más a cimbeli, más az előhang-beli megjelölésekben, az elbeszélés során is egyre változik. Ezt tükrözi a személybeli változatosság is: egy ... egy legény /3.személy/, szép öcsém /3. és 1.személy/, veled /2.személy/, a fiu /3.személy/, én /1.személy/, Toldi Miklós /3.személy/. A változatos megjelöléseket Arany természetesen jellemzésre is fölhasználja.

A tulajdonnévi Toldi Miklós megjelölést egy újabb névmási megjelölés követi, de az iménti első személyű én-nel szemben a harmadik személyű ő, mert -- most már Toldi Györgyre is utalva -- a költő veszi át a Miklós lelkét „mélyen szántogató” gondolatok ismertetését:

Mert vitéz volt apja; György is, álnok bátyja
A királyfi mellett nőtt fel, mint barátja;
S míg ő béresekkal gyűjt, kaszál egy sorban,
Gőgösen henyél az a királyudvarban. /1,7/

Most az eddig még elő nem fordult puszta Miklós megjelölés következik /eddig a harmadik tulajdonnév/:

Nézi Miklós, nézi [a vitézeket]... /1,8/

Az első ének végéig még a következő megjelölések mutatják Miklós személyét /az (előfordulás^{uk} sorrendjében/: paraszt, Toldi^{nak}, én, én, én, maga, Toldit, rajta, ez, e suhanc, egy paraszti fiúval, Toldival, Toldiról, néki, bajtárs, te, szép öcsém, te, Toldi. A címben, az előhangban és az első énekben ~~kaxá~~ Miklósnak összesen 33 32

megjelölését találtam, s a felsorolt 32 megjelölés közt ~~kétszáz~~ a különböző megjelölések száma 19. Miklós e megjelöléseinek változatossága nagyban hozzájárul ahhoz, hogy ezt a XIV. századi életképet ma is olyan érdekesnek, olyan drámainak, olyan művészinak érezzük.

II. GYÖRGY MEGJELÖLÉSEI

A/ SZEMÉLYRAGTALAN FŐNÉV JELZŐ NÉLKÜL

1. /2/ Pusztá vezetéknév:

El is veszi tőlem [az a bajnok] jutalmát gazdagon,
Toldi gyilkos öccse részét neki adom." /XII,3/

Ezt a király mondja az "az uraknak, kik mellette voltak". Megszólításként is előfordul ez a megjelölés, amikor a király kérdezi:

"De ki az a bajnok? nem ösmerek Toldi? /XII,2/

2. /23/ Pusztá keresztnév:

György az édesanyját hidegen köszönté... /II,7/

Aranyánál ~~ezek~~ Györgynek ez a leggyakoribb megjelölése. Érdekes, hogy megszólításul nem ^(fordul) elő /vö. Miklós 2./.

3. /17/ Vezetéknév és keresztnév:

Nem vette tréfára Toldi György a dolgot,
Hogy az istennyila feje körül forgott... /VII,2/

Ez a megjelölés Miklós és a király részéről megszólításként is elhangzik. Idézem az előbbi:

Egy betű való sincs, Toldi György, a vádban. /II,12/

4. 1/ Köznév megszólításként:

Add ki, bátya, tüstént, ami engem illet... /II,13/

B/ SZEMÉLYRAGTALAN FŐNÉV JELZŐVEL, ILLESTŐLEG ÉRTELMEZŐVEL

5. /1/ A keresztnév személyragos főnévi értelmezővel:

Kezdte [Bence] a beszédet Miklósnak nagyapján,
/Ostoros gyerek volt annál néhanapján/;

Azután fordítá apjára, anyjára,

Györgyre a bátyjára, végre önmagára... /IV,13/

6. /1/ Ugyanaz, de az értelmező itt jelzővel bővül:

Mert vitéz volt [Miklósnak] apja; György is, álnok bátyja,
A királyfi mellett nőtt fel, mint barátja... /1,7/

Az itt említett királyfi a későbbi Lajos /Nagy Lajos/ királlyal lehet azonos, aki történetünk idején Magyarország királya. Erre vallanak Ilosvai következő sorai: „Károly udvarában György ám felment vala. Károly fiát ez Tholdi György s z o l g á l t a vala” /6./. Továbbá: „Károly [halála után ennek] fiát Lajost királlyá választák” /8./. Arany Toldi-ja cselekményének időpontjában már Lajos uralkodik. Ezekben a tényekben van a magyarázata annak, hogyan került György Lajos király közvetlen környezetébe. Még gyermekkorában vihette fel őt az apja, Toldi Lőrinc Budára, s más nemesfiukkal együtt ott nőtt fel. Hogy „barátja” lett volna a királyfinak, ezt bizonyára csak ő maga állította dicsekvésből, amikor — talán egyszer egy évben — hazalátogatott Nagyfaluba. A valóságban csak egyik pajtása lehetett György a királyfinak. A kisebbik Toldi fiút, Miklóst is bizonyára fölvitte volna az apja — legalább látogatni — Budára, de „Miklós a tizedik esztendőben járván”, Toldi Lőrinc meghalt, az álnok György pedig nem törődött ~~azzal~~ öccsével. Ezek a körülmények világossá teszik, hogyan lehet — a cselekmény időpontjában — olyan nagy különbség a két testvér között: György „az ős Toldi háztól”, anyjától és Miklóstól távol nőtt fel, Miklós viszont a kedves nagyfalusi otthonban, édesanyja mellett. ~~xxxxxx~~ Az apa korai halála után Toldinének senkije sem maradt, ^{(aki nevelte őt, csak kisebbik fia,} ~~csak xxxxxxxxxxxxxxxxx Mik-~~
~~fi~~ lós; ezt a félárva fiút szintén csak egy valaki szerette igazán az övéi közül, az édesanyja. György mindjobban elhidegedett tőlük. Nagyfalusi gazdaságuknak csak a „kész hasznát” ~~xxxxxxxxxxxxxx~~ szerette élvezni, a gazdaság gondjait azonban mindenestül anyjára s a családnak otthon egyedüli férfi tagjára, a félig még gyermek Miklósrá hagyta. Öccsével Toldi György nem sokat törődött, ennek (bir-)

csak a birtokrészt szerette volna megkaparintani magának.

7. /1/ A keresztnév kétszeres jelzős szerkezettel mint értelmezővel /a jelzett szó előtt számjelző, a jelzett szó után birtokos jelző áll/:

György van itthon, első szülötte a háznak. /II,5/

8. /1/ A teljes név Ilosvaitól korfestés céljából átvett jelzővel /vö. Ilosvai: György 3./:

Fölkelvén pedig jó Toldi György asztala:

'Vitéz ő szolgálí rudat hányak vala.' /III,1/

A jó ~~xxx~~ melléknevet a régiségben igen gyakran használták jelzőként nevek /főképpen vitézek neve/ előtt. Hogy néha semmi ~~xxx~~ köze sem volt ennek a jó szó mai jelentéséhez, azt világosan mutatja Ilosvai következő két sora: „Meg sem hajla szive j ó Tholdi Miklósnak; Hamar fejét vövé az cseh Mikolának” /39./. A „jó ember” és „jó aszszony” megszólításban ma is él a jó melléknévnek az idézett megjelölésekben használt jelentése. Móricz Zsigmond Hét krajcár című elbeszélésében is „jó ember” megszólítással válaszol az anya az „ének-lő hangon, nagy siralmas könyörgést mondó” koldusnak.

9. /1/ A teljes név egy jelzős szerkezetből alakult értelmezővel:

„Hát ki volna ur más [Miklóson kívül] széles e határban?

Toldi György talán, a rókaelkü bátya,

Ki Lajos királynál fenn a ~~xxx~~ tányért váltja? /I,9/

Kezd kibontakozni előttünk György lelkivilága is: látjuk a megjelölésekből, hogy álnok, rókaelkü bátyja Miklósnak.

10. /3/ Emlékszünk még Laczfi nádornak hősünket megszólító paraszt szavára. Igen, Miklóst parasztnak nézik, annak szólítják. Toldi György ellenben „nagy ur”, akinek alig van kapcsolata a nagyfalusi néppel. Györgynek ezt az ur-voltát hangsúlyozza az alábbi megjelölés:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
...György ur nemcsak,
XXXXX
három

„Látod jó kis gazdám: György ur nemsokára,
Három-négy nap mulva, visszamegy Budára... /IV,18/

Ezt Bence mondja Miklósnak.

11. /1/ Az előbbihez hasonló jelzős szerkezet, de most a teljes
név a jelző:

Kitalálta [a király] szépen a fő gondolatot,
Melyet Toldi György ur szépen elhallgatott... /VII,12/

12. /1/ Gunyos értelmű jelzős szerkezet /vö. Miklós ~~57~~ 58./:

Ezt mondá a király; de nem örült rajta
A jó szívű bátya... /VIII,8/

A költő a gunyos jelzőhasználattal épp az ellenkezőjét akarja hangsúlyozni annak, amit e szavak közönségesen jelentenek, tehát azt akarja mondani, hogy György nem jószívű, hanem rossz-szívű.

13. /1/ Az előbbi megjelölés igazi értelmét adja meg a következő idézet, illetőleg az itteni megszólítás:

Vértagadó testvér! nemde ugy van? érted?
Hogy ősi birtokod öcsédnek ígérted? /XII,11/

C/ SZEMÉLYRAGOS FŐNÉV JELZŐ NÉLKÜL

14. /3/ Miklós Györgyről legtöbbször a bátyám megjelöléssel
beszél:

Bátyám birtokára egy cseppet sem vágyom... ~~XIX~~ /XII,13/

15. /1/ Ugyanaz második személyű raggal /most nem Miklós, hanem a király szemével látjuk György alakját/:

Ime bátyád önként neked adja részét... /XII,11/

16. /1/ Ugyanaz névelővel:

Eladott a bátyád, de többször nem ad el. /XII,10/

Ezt is a király mondja Miklósnak.

17. /1/ Névelő nélkül, de harmadik személyű raggal /a nézőpont ismét más: most a költő ismerteti Miklós töprengését/:

De hát mért akarja bátyja őt megenni,
Mért akar hóhéra, nem testvére lenni? /V,12/

18. /1/ Miklósnak nagyon ~~xxi~~ fáj, hogy az ő testvére, az ő bátyja a farkasoknál is rosszabb. Erre utal, de tréfás formában, egy metaforikus kifejezés:

Azzal [Miklós] a két farkast az ölébe vette,
Az öreg nyoszolya szélire fektette,
Igy beszélve nekik: „tente, tente szépen:
A testvérbátyátok fekszik itten épen.” /VI,7/

19. /1/ Mellérendelő összetétel, mindkét tagjában egyes szám második személyű raggal /vö. 10., 11./:

Bátyádurad itt a másik házban vagyon.” /VI,10/

Ezt az édesanyja mondja Miklósnak.

20. /1/ A testvér szó harmadik személyű raggal:

Azt gondolta [Miklós], farkas, meg se moccant karja,
Mert ellátta, hogy őt csak testvére marja. /IV,8/

D/ SZEMÉLYRAGOS FŐNÉV JELZŐVEL

21. /1/ A 17.számú megjelölés határozott névelővel és Miklóstra utaló személyes névmással -- mint birtokos jelzővel -- bővitve:

Mert hiszen, ha példát farkasoktól vészen,
Ott is a rosszabbik az ő bátyja leszzen... /V,13/

22. /2/ Az előbbi jelzős szerkezet más jelzett szóval:

De az ő testvére -- de az ő testvére,
Ki mondja meg neki: mért tör életére? /V,14/

23. /1/ Birtokos jelzős szerkezet, melyben a jelző egy nyomósítással használt régi névmás, a jelzett szó pedig az előző megjelölés jelzett szava, de második személyű /vö. 20./:

Tudd meg: ha megölnéd tennen testvéredet,
Akkor meggyilkolnád örök életedet... /V,15/

A megjelölés két tagja szép alliterációt alkot. -- A nézőpont itt más, mint az előző megjelölésekben: most a költő beszél Miklóshoz.

24. /1/ A két utóbbi megjelölés jelzett szava első személyű raggal, a szó előtt két gunyos értelmű tulajdonságjelzővel:

Tán veszett nevemet is lemossa vérem,
Mit fejemre költe drága jó testvérem. /IV,15/

Ebben a megjelölésben az is kifejeződik, hogy Miklós még nagyon jól emlékszik György gunyos szavaira: „Ugy anyám! kecsegtesd ölbeli ebedet, Ojad fuvó szél^{ül} d r á g a gyermekedet” /II,10/.

25. /1/ A jelző Györgyöt belsőleg jellemző melléknév, a jelzett szó Toldi Lőrincnére utaló főnév:

A szegény anyának könny tolul szemébe,
Kőszivű fiának sirva lép elébe... /II,9/

Itt ~~xx~~ a jelző igen szemléletes metafora /vö. 9./.

26. /1/ Metaforikus kifejezés, melyet egy egész sorra terjedő, többszörös jelzős szerkezet értelmez:

...gondolkozott [Miklós] az ő farkasáról,
öt elnyelni vágyó rossz szívű bátyjáról. /V,12/

Ilyen volt a valóságban „a jó szívű bátya” /vö. 12./.

27. /1/ Kétszeres jelzős szerkezet, melyben az ő ^{mutató névmás} ~~xxxxxxxxxxxx~~ nem Miklóst, hanem magát Györgyöt jelenti /vö. 26./:

...tudja azt az ő gonosz lelke,
Üccsét rangja szerint miért nem nevelte. /XII,8/

Az ő gonosz lelke a.m. 'ő, a gonosz lelkű'. ~~xxxxxxxx~~ Itt szinekdochéval van dolgunk, mert a ~~lélek~~ lélek főnév harmadik személyű ragos alakja az egész személy ~~xx~~ megjelölésére szolgál az ő birtokos jelzővel kapcsolatban. A gonosz melléknév mint tulajdonságjelző újabb, nagyon jellemző vonással egészíti ki a Györgyről eddig kialakult képet /vö. különösen 6., 9., 25./.

xxxxxxxx
E/ NÉVMÁS

Ilosvainál György megjelölésére névmást vagy határozószót egyáltalán nem találunk. Aranyánál ezekre is sok példa van.

28. /4/ Első személyű személyes névmás:

[Miklósnak] Apja helyett apja én akartam lenni... /VIII,4/

29. /2/ Második személyű személyes névmás:

Ugy szeressen Isten, ahogy engemet te! /II,12/

Itt Miklósnak Györgyhöz intézett elkeseredett szavait idéztük.

30. /6/ Harmadik személyű személyes névmás:

Hát előbb, mint Miklós, ő is Budán termett... /VIII,1/

31. /1/ Birtokos névmás, megszólításként alkalmazott értelmezővel /vö. 4./:

Bátyám birtokára egy cseppet se vágyom;

A magamé sem kell, legyen tied, bátya... /XII,13/

Ezek is Miklós szavai.

32. /1/ Visszaható névmás:

[György] látogatni jött most negyvened magával,
Renyhe sáska népnek pusztító fájával,
És a kész haszonnak egy felét fölenni,
Más felét magának ~~xxxx~~ tarsolyába tenni. /II,6/

33. /1/ Magashangu mutató névmás:

Hogy miért borult el a király orcája,

Azt nem mondta Györgynek, ez sem tudokálta... /VIII,7/

34. /2/ Mélyhangu mutató névmás:

Amint látja [Miklós] Györgyöt hirtelen, váratlan,
Karja ölelésre nyílik akaratlan,
De az eltaszítja testvérét magától... /II,9/

35. /1/ Körülírás: mélyhangu mutató névmás mellékmondatos kifejtéssel:

Hátha annak, aki szomjuhozza vérit,

Mint a farkasoknak most, megadná bérít? /V,14/

Erre gondol Miklós a nádasban, de csak egy pillanatig.

36. /1/ Emlékszünk még, milyen fanyalogva kérdezte György az édesanyjától: „Hát a másik hol van?” /Vö. Miklós 34./ Most Miklós említi a bátyját ~~nyxxxx~~ ugyanezzel a határozott névelős határozatlan névmással, miközben Bencétől édesanyjukról kérdezősködik:

Nála dőzsöl-e még s mit csinál a másik? /X,5/

A másik a.m. 'a másik hozzám tartozó személy'. Az egyik, az első személy Miklós számára az édesanyja volt.

37. /1/ Általános névmás, melyet hősünk György neve helyett használ /vö. Miklós 83./:

Azért, hogy senkinek láb alatt ne legyek,
Nem bánom én, igen, akár ma elmegyek... /II,13/

P/ SZEMÉLYES JELLEGŰ HATÁROZÓSZÓ

38. /2/ Nekem /első személy/:

Nekem az kiváltkép szőgyenem és gyászom... /VIII,3/

39. /1/ Ugyanaz hosszú magánhangzóval /nékem/:

„Felséges királyom! keserű az nékem,
Amit jelenteni gyász kötelességem... /VIII,2/

40. /2/ Néked /második személy/:

„Öcséd örökségét, jól van, elfogadom,
S rá te vagy legméltóbb, tehát néked adom. /VIII,13/

Ezt a király mondja Györgynek.

41. /2/ Neki /harmadik személy/:

S az volt a legnagyobb bosszúsága neki,
Hogy, amit elgondolt, még sem vihette ki. /VII,2/

42. /2/ Ugyanaz hosszú magánhangzóval /néki/:

Vagy mikor járt Miklós néki ártalmára? /V,12/

43. /1/ Rám /első személy/:

Jól tudom, rám nézne [^{nek}Miklós] földi öröksége... /VIII,10/

44. /1/ Ugyanaz teljesebb változatában:

Aztán meg ki áll jól, hogy [^{nek}Miklós] reám nem törne... ~~xxxxxxx~~
/VIII,11/

45. /1/ Rajta /harmadik személy/:

Aztán egy hidegség végigfutott rajta... /VIII,14/

46. /1/ Veled /második személy/:

Forr epéd, hogy más is márt veled egy tálba... /II,12/

Ezek Miklós szavai Györgyhöz.

III. TOLDI LŐRINCNE MEGJELÖLÉSEI

Miklós és György édesanyjának Ilosvainál -- mint láttuk -- csak három különböző megjelölése van. Ezzel szemben Aranyánál huszonhat különböző megjelölés^{ese}el találkoztam Toldi Lőrincnének.

A/ SZEMÉLYRAGTALAN FŐNÉV JELZŐ NELKÜL

1. /2/ -né képzős vezetéknév:

Akkor könnyült szívvél Toldiné így szólott... /XII,17/

2. /2/ -né képzős teljes név:

Toldi Lőrincnének most van-e a torja? /II,4/

3. /1/ Köznév határozott névelővel:

Felriadt az asszony, mihelyt [a kopogást] meghallotta... /VI,9/

4. /2/ A következő megjelölés Toldiné özvegy voltára utal:

Nem is félt az özvegy, amint ezt hallotta... /VI,10/

Miklós egyik megjelölésével kapcsolatban már megjegyeztem: figyelemre méltó különbség Ilosvai és Arany közt, hogy Ilosvai nem említi Toldi Lőrinc halálát, Arany költeményéből viszont még azt is megtudjuk, hogy Miklós csak kilenc-tíz éves volt, mikor meghalt az édesapja. Ennek hangsúlyozása lehetővé teszi Aranynak, hogy a félárva Miklóst /vö. Miklós 10./ és özvegy édesanyját még közelebb hozza az olvasók szívéhez, egymáshoz való ragaszkodásukat pedig -- talán saját édesanyjára emlékezve -- megkapó színekkel rajzolhassa.

5. ~~XII~~ /1/ A szegény melléknév főnévi 'szegény édesanyám' értelemben /vö. Miklós 7./:

Hogy' van édesanyám? nem beteg-e szegény? /X,5/

B/ SZEMÉLYRAGTALAN FŐNÉV JELZŐVEL

6. /1/ A következő megjelölés azt fejezi ki, hogy a költő együtt érez az anyai szív fájdalmával /vö. 5./:

A szegény anyának könny tolul szemébe... /II,9/

C/ SZEMÉLYRACOS FŐNÉV JELZŐ NÉLKÜL

7. /2/ A két első személyű anyám megjelölés egyikét Miklóstól idézem, abból, amit Bence utján édesanyjának üzen:

Rólam is hall még hirt, hogy mikor meghallja,
Még a csecsszó is álmélkodik rajta:
Akkor anyám lelke repes a beszéden,
Csak meg ne szakadjon szive örömében." /IV,22/

A másik György beszédében fordul elő megszólításként:

"Ugy anyám! kecsertesd ölbeli ebédet... /II,10/

8. /18/ Toldi Lőrincné leggyakoribb megjelölése Aranynál a harmadik személyű ~~xxxxxxx~~ anyja. Ennek ragja tizenhat esetben Miklósra utal. Egy példa:

Ennyit mondott anyja... /VI,11/

A Györgyre utaló két példa közül is idézem az egyiket:

De midőn az öccse épen megrohanja [Györgyöt],
Elsikoltja magát s közéjük fut anyja... /II,15/

9. /1/ Ugyanaz névelővel:

Vissza sem tekintett [Miklós] az anyja házáig. /V,16/

Hogy itt a névelő a birtokos jelzői szerepű anyja szóhoz kapcsolódik, nem pedig az utána következő jelzett szóhoz, emellett szól az, hogy névelő nélkül is találunk ilyenféle birtokos jelzős szerkezetet: "Gyepszélen fejrlik ~~xxxxxxxxxxxx~~ T o l d i L ő r i n c h á z a " /VI,1/.

10. /1/ Üsszetett szó, melyben az előbbi megjelölés főneve az utótag, de első személyű raggal:

Hogy' van édesanyám? nem beteg-e szegény? /X,5/

11. /1/ Ugyanaz névelővel:

"Mondd meg ezt, jó Bence, az édesanyámnak... /IV,21/

12. /3/ Névelő nélkül és harmadik személyű raggal:

Édesanyját féli [Miklós] igen-igen nagyon,
Nehogy a zőrejre szörnyen felriadjon. /VI,3/

13. /5/ Ugyanaz névelővel négyszer mutat a személyragjában Miklósra és egyszer Györgyre. Idézek egy-egy példát:

Mert elmenne [Miklós] könnyen, el is bujdokolna,

Ha az édesanyja előtte nem volna... /IV,7/

György az édesanyját hidegen köszönté... /II,7/

14. /1/ Más, egyszerű főnév, de ugyancsak névelővel:

Többet is beszélne még [Miklós] a szülőjének,

Ha az ebek alatt nem üvöltöznének... /VI,16/

15. /4/ A név helyett a tiszteletet kifejező régi kegyelmed szó:

„Hagyjon fel kegyelmed kicsinyég a csókkal... /VI,13/

16. /1/ Az előbbinek rövidebb alakja:

Hanem annyit mondok: ne busuljon kelmed... /VI,14/

D/ SZEMÉLYRAGOS FŐNÉV JELZŐVEL

17. /1/ Miklósnak édesanyja iránti szeretetét, sajnálatát fejezi ki a következő megjelölés /vö. 5./:

Jaj! szegény anyámmal [György] ugy-e rosszul bánik? /X,5/

18. /1/ A jelző -- mint nyomósító elem -- a kérlelés egyik eszköze, hogy Bence otthon maradásra bírja Miklóst:

Jaj! ne hagyd ~~nikem~~ bitangul az ős Toldi házat,

Ne taszítsd a sirba jó édesanyédat." /IV,19/

Ebben a megjelölésben az is kifejeződik, hogy Bence nemcsak Miklós gazdát, hanem ennek édesanyját is szereti, becsüli.

19. /2/ Kedveskedő megszólítás Miklós részéről:

„Azért szépen kérem, édes anyámasszony,

Sohase aggódjék, sohase sirasson... /VI,16/

20. /1/ Az előbbi megjelölés második személyű raggal:

Édes anyádasszony ezt [a cipőt] neked küldötte... /X,9/

Ezt Bence mondja Miklósnak. A fiú iránti szeretete abban is megnyilvánul, hogy Toldi Lőrincnéről azzal a megjelöléssel beszél, mellyel Miklós szokta szólítani kedveskedve az édesanyját.

21. /1/ Ugyanaz a jelző más jelzett szóval /vö. 14./:

Megáradva hulla könnye [Miklós] két szemének.

Az ábrázatjára kedves szülőjének... /VI,12/

S/ NEVILLAS

22. /1/ Személyes névadás:

Nem! ezt [a lármát] ő nem hallja. /VI,21/

23. /2/ Visszaható névmás:

Maga dagasztotta, maga is sütötte [a cipót]... /A,9/

24. /1/ Mutató névmás:

György az édesanyját hidegen köszönté.

Bár ez a lelkét is majd elébe önté. /II,7/

F/ SZEMÉLYES JELLEGŰ HATÁROZÓSZÓ

25. /1/ Hozzá:

[Niklósnek] Előtte lebegett édesanyja képe.

Amint mikor hozzá ment búcsuvétel végett... /IX,14/

26. /1/ Nála:

Méla dőzsöl-e még s mit csinál a másik? /1,5/

IV. BENCE MATHJELŐSEI

~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~

Bencének -- mint láttuk -- Ilosvainál még neve sincsen. Ott csupán két adattal, két megjelöléssel szerepel ez a névtelen szolga.

Arany János lelket lehel Ilosvai két adatába, és életre kelti belőlük az öreg Bence kedves alakját. Bencének nála huszonnyolc különböző megjelölését irtam össze. Ebben a nagy számban -- úgy gondolom -- nemcsak Arany János nyelvi gazdagsága tükröződik, hanem az is, hogy a reformkor magyar társadalma nagy érdeklődéssel fordult a parasztság felé. Aranynál saját paraszti gyermekkora és szalontai /parasztvárosi/ aljegyzősége még csak növelte ezt az érdeklődést.

A/ SZEMÉLYRAGTALAN FŐNEV JELZŐ NELKÜL

1. /21/ Pusztá keresztnév /Bencének ez a leggyakoribb megjelölése):

Bence a kulacsnak nyakát kitekerte... /IV,12/

2. /3/ Az öreg szó főnévi értelemben, névelővel:

S a bor az öreget jókedvre tüzelve,

Hogy' kinyílt a szive! hogy' megoldott nyelve! /IV,13/

3. /2/ Az ismeretlen lóhátasként Miklóssal összetalálkozó Bence megjelölése:

A lóhátas ott ment a temető mellett. /X,2/

B/ SZEMÉLYRAGTALAN FŐNÉV JELZŐVEL, ILLETŐLEG ÉRTELMEZŐVEL

4. /1/ Keresztnév a jó jelzővel, megszólításként:

„Mondd meg ezt, jó Bence, az édesanyámnak... ~~xxx~~ /IV,21/

Itt a jó melléknév nem csupán ~~xxx~~ az Öreg Bence jóságát jelzi, hanem Miklósnak Bence iránti szeretetét, hozzá való ragaszkodását is.

/Vö. Toldi Lőrincné 18./

5. /1/ Keresztnév az életkorra mutató jelzővel:

Csak az Öreg Bence ritt a hátok megett. /XII,16/

6. /2/ Más jelző mutat az életkorra, némi humorral:

S ki volt a lóhátas? Nem hitt [Miklós] a szemének,

Midőn abban a vén Bencét ismeré meg... /X,2/

7. /1/ A keresztnév egy jelzős szerkezettel mint értelmezővel bővítve:

S mily örömmel nézte [Miklós falatozását] Bence, a hü szolgálga! /IV,11/

8. /1/ Az előbbihez hasonló szerkezet, amely a hűségén kívül a régóta Miklóséhoz tartozást is jelzi:

~~Bence~~ Bence volt az, régi hü cseléde,

Akit anyja küldött fölkeresésére,

Ki nagy zokogással nyakába borulva,

Igy szólott Miklóshoz egy kis idő múlva... /IV,8/

9. /3/ A 7.számú megjelölés a keresztnév nélkül:

Azzal a hü szolgálga szemét az ökléhez,

S öklét megtörölte ócska köntöséhez... /IV,10/

10. /2/ Az előbbi megjelölés jelzett szava az öreg jelzővel /vö. 5./:

A kulacs sikoltott és kibuggyant vére
Az öreg szolgának a keze fejére. /IV,12/

11. /1/ Ugyanaz a jelzett szó a vén jelzővel /vö. 6./:

Hosszasan leckézte Miklós a vén szolgát... /X,3/

Megjegyzendő, hogy a vén jelzőt Arany csak a lóhátas Bence némileg humoros alakjának, illetőleg egy humoros helyzetnek a festésére használja. Mikor a kénytelenségből ^{egy} temetőben lepihenő és már alvó Miklóst fölébresztette a lódobogás, és félálmában rákiáltott az ismeretlen lóhátasra /Bencére/, majd pedig „letépte lováról a minden port lecsókolt ráncos orcájáról” ~~xxxix~~, ez azt hitte, „hogy temetőből ugrott reá egy kisértet” /X,3/.

12. /1/ Ugyanaz a jelzett szó a Bence iránti tiszteletet, megbecsülést is kifejező jelzővel:

Bezzeg mondhatná is már a tisztas szolga,
Hogy nem a vén Bence, hanem ez s ez volna... /X,3/

13. /1/ Ugyanaz a jelzett szó ismét más jelzővel és a keresztnévvel kapcsolódva, megszólításként:

„Most hallgass szavamra, jámor szolga Bence... /X,14/

14. /1/ A csárdai mulatozással kapcsolatos az alábbi megjelölés:

Reszketett a keze az öreg legénynek,
Nem is bátorkodott inni egyszer sokat... /X,18/

15. /1/ Az öreg cimbora megjelölésben is érzünk némi humort:

De mértéket tartott az öreg cimbora:
Csak apránként fogyott a pintesből bora. /X,22/

Az utóbbi két megjelölés ellentéteiben /öreg, és mégis legényes ivásban részt vevő; öreg, de ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ a vigadózásban, a pénzköltésben cimborája Miklósnak/ a helyzetkomikum is tükröződik, vagyis az, hogy Bence nem nagy lelkesedéssel vesz részt a csárdai mulatásban. Tudta Miklós előre, hogy ~~Rex~~ az öreg ^{szolgája} ~~Bence~~ nem

fog örülni a századik arany elköltésének, és egy kis csintakak-lansággal fix várta, figyelte, mit szól ennek „könnyű helyen hagyásához” a j á m b o r öreg. Miklós, úgy látszik, értette a tréfát: erre vall az is, hogy a csárdába térést az ő j á m b o r szolgájának /vö. 13./ jelenti be. Az öreg persze tudja, hogy Miklósnak most nagy oka van a vigságra, és dehogyis haragszik meg erre a nagy gyerekre, aki annyira ~~xäxätxaxxäxäxäxä~~ örült a legjobbkor érkezett Bencének, a hazai jó híreknek meg a váratlan kincsnek, hogy „ugrált örömében”.

C/ SZEMÉLYRAGOS FŐNÉV

16. /1/ Alanyos szókapcsolat, melynek előtagja puszta főnév, utótagja pedig személyragos melléknévi igenév:

Nem feledhető el sona az uradta,

Mint ijedt meg a nagy örömnök miatta... /X,4/

Ezt a megjelölést is --- mint általában a melléknévi eredetűeket --- a névelő teszi határozottan főnévi értelművé. A megjelölés humoros hangulata a humoros helyzetből adódik /vö. 11./.

17. /1/ A 9.számú megjelölés a névelő helyett Miklóstra vonatkozó személyraggal:

Cifra új szerszámot [vett Miklós] jó Rigó lovának,

A Rigónak, akit hozott hü szolgája... /XI,3/

D/ NÉVMÁS

18. /1/ Személyes névmás /második személyű, egy megszólításul alkalmazott, értelmezői szerepű jelzős szerkezettel kapcsolódva):

„Hé! ki az? hová méssz? te vagy, öreg Bence? /X,2/

19. /2/ Személyes névmás /harmadik személyű/:

Mintha ő is ennék, úgy mozgott a szája... /IV,11/

20. /1/ Az első személyű személyes névmásnak tárgyként használt alakja:

„Nem is egyébiránt indított el ~~xxxxxx~~ [Toldi Lőrincné] engem
Fölkeresni téged, Miklós, édes lelkem,
Hanem hogy legyek hü ápoló cseléded... /33./

21. /1/ A második személyű személyes névmásnak tárgyal használt alakja:

„Haj! be zokon esik most haligatnom téged! /IV,14/

Ezt a nádasban bujdosó Miklós mondja Bencének.

22. /1/ Visszaható névmás:

[Toldi] a cipóval a hust jóízűen nyelte.

S mily örömmel nézte Bence, a hü szolga!

Jobban esett, mintha maga falta volna... /IV,11/

23. /1/ Magashangu mutató névmás:

Ez meg a vörös bort urára köszönte... /IV,12/

24. /4/ Mélyhangu mutató névmás:

Igy rimánkodott az, de kevésbe vette,

Fejét rázta Miklós, ahol nem szeretted... /IV,20/

E/ SZEMÉLYES JELLEGI HATÁROZÓSZÓ

25. /1/ Belőle:

S tán a szó belőle, míg a világ, folya... /IV,13/

26. /1/ Reá:

De Bence mindebből egyebet nem értett,

Csak hogy sirból ugrott reá egy kisértet... /X,3/

27. /1/ Terád ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ /személyes névmással
nyomós ~~xxxxx~~ított második személyű határozószó/:

Terád pedig kicsit tartozik a dolog... /X,18/

Ezt ~~xxxxxx~~ a csárdában a borból nagyot ivó Miklós mondja Bence sokkallo megjegyzésére. /„Az Istenért! megárt.”/

28. ~~xxxx~~ /1/ Tőle:

Fájt [Bencének], hogy bucsut sem vett tőle kis gazdája. /XI,6/

V. A KIRÁLY MEGJELÖLÉSEI

A/ SZEMÉLYRACHTALAN FŐNÉV JELZŐ NELKUL

1. /25/ Lajos király leggyakoribb megjelölése Arany Jánosnál a névelős a király:

A király ránézett [Györgyre] s képe elkomorult. /VIII,6/

B/ SZEMÉLYRAGTALAN FŐNÉV JELZŐVEL

2. /2/ Az előbbi megjelölés főneve a királyok szokásos kereszt-névi jelzőjével:

Hát előbb, mint Miklós, ő [György] is Budán termett,

Hogy Lajos királynál megássa [Miklósnak] a vermet. /VIII,1/

3. /1/ Ugyanaz a jelzett szó, de a jó jelzővel /vö. Miklós 49., 56., 62., 63.; Toldi Lőrincné 18.; Bence 4./:

Felelt a jó király... /VIII,5/

4. /1/ ~~xxixatxxixatxxixatxxixat~~ A következő megjelölés a történelmi Nagy Lajos nevet juttatja eszünkbe:

Felelt a nagy király... /XII,14/

5./5/ A király rangját jelölő kifejezés:

Hidegen mosolygott a felséges király... /VIII,13/

6. /1/ Ugyanaz névelő nélkül, megszólításként:

S így kezdette Miklós: „oh felséges király!

Nem vagyok én bajnok, csak egy földönfutó... /XII,5/

C/ SZEMÉLYRAGOS FŐNÉV JELZŐ NÉLKÜL

7. /1/ A király főnév Györgyre vonatkozó első személyű raggal:

„Érdemetlen volna [Miklós] királyom kegyére. /VIII,3/

8. /1/ Ugyanaz a szó Miklóstra utaló harmadik személyű raggal:

Semmit se mondhatna s adhatna királya,

Ami Toldinak ily örömet csinálna... /XII,15/

Ez a két sor a királytól kapott kardra vonatkozik, melynek „gyémánt a cifrája, arany volt a reze”.

9. /3/ A király rangját jelölő szó második személyű raggal:

Csak azon könyörgők mostan felségednek,

Vegyen be sergébe, csupán közembernek... /XII,13/

Miklós szavai ezek a nagy királyhoz.

D/ SZEMÉLYRAGOS FŐNLV JELZŐVEL

10. /2/ A 6.számú megjelölés első személyü raggal, megszólításként:

Megszólalt most Miklós: „felséges királyom!

Bátyám birtokára egy cseppet se vágyom... /XII,13/

A másik példában a személyrag Györgyre vonatkozik:

„Felséges királyom! keserű az nékem,

Amit jelenteni gyász kötelességem... /VIII,2/

11. /1/ Ugyanaz a jelzett szó a jelzői értékű uram főnévvel /vö. György 19.: bátyádurad/:

György pedig felele: „Oh, uram királyom!

Nekem az kiváltkép szégyenem és gyászom... /VIII,3/

12. /1/ A király rangját jelölő kétszeres jelzős szerkezet, *har-*madik személyü raggal /vö. 9./:

Tüstént parancsolá király ő felsége,

Tizenkét aranyos vitéz menjen érte [Miklósért]. /XII,4/

13. /1/ Az alábbi érdekes jelzős szerkezetben a testrésznév az egész személyt jelöli /szinekdoché; vö. György 27./:

Felelt a nagy király [Miklósnak]: „Ne légy olyan gyermek;

Hogyan vennék én hitvány közembernek?

Királyi fejemhez választalak téged

S már kezdve tizenkét lóra jár hópénzed. " /XII,14/

Királyi fejemhez a.m. 'királyi személyenhez' /'magamhoz'/. -- A történeti hűségre törekvő Arany az utóbbi két sort illosvai 40.verszakából vette át /„Király azért őtet fejéhez választá, és tizenkét lóra néki hópénzt adata.”/, de művészi módon átdolgozva. Arany illosvainak XVI.századi mondatát drámai formába teszi át: nem ^{ő (a költő)} ~~magam~~ jelenti be a király elhatározását, hanem vele magával mondatja ezt. Arany így az illosvainál tultengő harmadik személyü ő /ötet/ névmás helyett második személyüt /téged/ alkalmazhat, s a többi harmadik személyü szóalak legtöbbje /fejéhez, választá, néki, hópénzt/ helyett is más személyűeket /fejemhez, választalak, hópénzed/ illeszthet be.

hogy a hópénz jár, érdekessé, elevenné ~~xxx~~ varázsolja a mondatot/,
4. azzal a betoldással, hogy Miklósnak mán kezdve jár a hópénz, egészen életszerűvé és m a i v á, határozottan jelen idejűvé, sőt emellett még a jövőre is utalóvá erősödik Aranyánál ez az utolsó sor.

E/ NÉVMÁS

14. /5/ Személyes névmás:

„En neked [Miklósnak] a földön im kegyelmet adok;
Kérd Istent, remélem Isten is adni fog... /XII,11/

F/ SZEMÉLYES JELLEGŰ HATÁROZÓSZÓ

15. /1/ Az első személyű tőlem:

El is veszi tőlem jutalmát gazdagon... /XII,3/
A király ezt a még ismeretlen bajnokról mondja.

VI. A NÁDOR MEGJELÜLÉSEI

1. /2/ Puszta vezetéknév:

~~xxxxxx~~
„Ember ez magáért” Laczfi mond „akárki... /I,11/

2. /1/ A teljes név, nyomósító visszaható névmással:

Itt kevély hadával Laczfi Andre maga... /I,8/

3. /1/ A tisztség megjelölése, vezetéknévi jelzővel:

Itt van immár a had, Laczfi nádor hada... /I,8/

4. /1/ A méltóság megjelölése hosszabb, összetett szóval:

Nádorispán látja Toldit a nagy fával... /I,11/

VII. AZ ÜZVEGYASSZONY MEGJELÜLÉSEI

A/ SZEMÉLYRAGTALAN FŐNÉV JELZŐ NÉLKÜL

1. /4/ A legtöbbször előforduló megjelölés az asszony:

Főlegyeneselek e szavakat hallván,
S erőt vett az asszony kegyetlen fájdalmán... /VII,9/

2. /1/ A következő megjelölés azt fejezi ki, hogy Miklós a temetőben síró asszonyt, aki saját édesanyjára emlékezteti őt, özvegy-

nek gondolja, csak annak tudja elképzelni:

Hol keresse mármost az özvegynék lakját? /IX,18/

3. /1/ Az előbbi két megjelölés kapcsolódik össze egy összetett szóban:

Az özvegyasszonyra repült [Miklósna] gondolatja... /IX,15/

B/ SZEMÉLYRACIÁLIS FŐNÉV JELZŐVEL

4. /1/ Az 1.számú megjelölés főnevét bővíti melléknévi jelző:

Ekkor a bus asszony nekibátorodva,
Hogy' esett, mint esett [két fiának halála], mind elpanaszolta... /VII,11/

5. /1/ Ugyanaz a jelzett szó két más jelzővel:

Ment, ment [Miklós] egyenesen a temetőkertbe,
Hol imént a síró gyászos asszonyt lelte. /IX,17/

6. /1/ A 2.számú megjelölés főneve a gyászos jelzővel:

És a gyászos özveggy /mert özveggy volt nyilván/
Igy felelt [Miklós] szavára keservesen sírván... /VII,6/

7. /1/ A 3.számú megjelölés főneve a jó jelzővel /vö. a királyi-
rály 3./:

Tudom én sajnálni a jó özvegyasszonyt." /VII,10/

Ez a megjelölés -- mint a Bevezetésben már kifejtettem -- nem általában a jó özvegyasszonyokra vonatkozik, hanem csak arra az egyre, akivel Miklós a temetőben beszél.

C/ SZEMÉLYRACIÁLIS FŐNÉV

8. /1/ Hogy a Pest alá érkező Toldi Miklós milyen sokat gondol haza, az édesanyjára, ezt mutatja a következő megjelölés. A temetőben, ahol a késő délutáni órában „új sír dombja sötétellett”,

Hosszu gyászruhában -- mindenható Isten! --

Édesanyja bókol egy pár új kereszten. /VII,5/

-- Mi a magyarázata annak, hogy Miklós az özvegyasszonyt az első pillanatban saját édesanyjának nézi? Az is, hogy a beköszöntő estével rosszabbodnak a látási viszonyok -- különösen ott, a temetőben,

ahol bizonyára fák is vannak. ~~Xix~~ Főképpen pedig talán azt kell figyelembe ~~venni~~ vennünk, hogy történetünk hőse az édesanyjától való elbucszás óta emberrel nemigen beszélt, „a kietlen pusztán” is csak a nap volt „utitársa” /VII,3/. Pestre -- azt mondhatnánk -- egyenesen az édesanyjától érkezik, akitől az ebek üvöltése miatt oly hirtelen kellett eljönnie. Saján sorsán kívül Miklóst az egész uton leginkább édesanyjának sorsa foglalkoztatta. Erre vall pár órával későbbi álma /X,1/, valamint az, hogy a lódobogással érkező Ben-cétől elsősorban órála érdeklődik: „Anyját kérte minden tizedik szavában. Hogy’ van édesanyám? nem beteg-e szegény? Buskodik-e nagyon elveszett gyermekén? Nála dőzsöl-e még s mit csinál a másik? Jaj! szegény anyámmal ugy-e rosszul bánik?” /X,5/ -- és tudjuk, hogy Toldi Lőrincné is ilyen „gyászos özvegy” ~~xxxi~~ /vö. Toldi Lőrincné 4. és II,4/, aki hűségesen őrizte jó pár éve meghalt férjének emlékét, s a bucsuzó Miklós „csendes kopogásakor” is gyászruhában ült az asztalnál. A Toldiné ~~xxxxxxxxxxxx~~ „gyászos ablakában” /VI,1/ levő rozmarinbokor emlékképe is bizonyára elkísérte Miklóst magános utján. Nincs hát semmi hihetetlen abban, hogy „utasunk” a pesti temetőben „bókoló” ~~xxxxxxxxxxxx~~ asszonyban saját édesanyját véli fölismerni.

9. /1/ Az előző megjelöléshez kapcsolódik, mintegy helyreigazításul, a következő:

Pedig nem anyja volt, csak szakasztott mása,

Követ meglágyítva keserves sirása... /VII,6/

Emlékszünk még, hogy Miklós a bucsuzáskor arra kérte édesanyját, ne aggódjék érte, ne sirassa őt: „Aki meg se halt még, minek azt siratni, Mikor a halott sem fog halott ~~xxxxxxxxxxxx~~ maradni...?” ~~Xix~~ /VI,16/ -- Természetes, hogy ilyen élmények után Miklós annyira megszánta ezt a t e m e t ő b e n s i r ó , zokogó asszonyt, sőt „oda is ment hozzá, hogy kiért? miért sir? tőle tuda-

kozát" /VII,6/.

10. /1/ Az alábbi megjelölés „a két vitéz gyermek”~~xxx~~ szempontjából mutat rá az özvegyasszonyra:

„Legyen úgy” felelte [Miklós a csehnek], „marhádat elvészem,
De azt is korántsem magamnak kívánom,
Két vitézt megöltél: az anyjoknak szánom. /XI,18/

11. /1/ A megszólítás értékű ~~haz~~ régi kegyelmed szó /vö. Toldi Lőrincné 15./:

Toldi pedig monda: „Ne sirjon kegyelmed... /VII,10/

D/ NÉVMÁS

12. /2/ Első személyű személyes névmás:

...O jaj! senki sincsen,
Az én kesérvembe ki belé tekintsen... /VII,9/

13. /1/ Harmadik személyű személyes névmás:

Tegnap állt ki az ő két levante fia... /VII,12/

E/ SZEMÉLYES JELLEGŰ HATÁROZÓSZÓ

14. /1/ Hozzá:

Meg is esett szíve [Miklósnak], oda is ment hozzá... /VII,6/

15. /1/ Néki:

Akkor monda néki [Miklósnak] ... /VII,8/

16. /1/ Tőle:

Hogy kiért? miért sir? tőle [Miklós] tudakozá... /VII,6/

VIII. A KOCSMÁROS MEGJELÖLÉSEI

1. /2/ A kocsmáros főnév mint megszólítás:

„Hé! kocsmáros! hol vagy? a teremburádat! ~~ááááá~~
Alszol, vagy meghaltál? mért nem gyujtsz világot?” /X,16/

Igy köszönt be a t e m e t ő b ő l jövő Miklós a csárdába.

2. /1/ Más, névelős főnév:

Elűhgette magát a csaplár e szóra... /X,16/

3. /1/ Ugyanaz személyraggal:

Almos a csaplárunk: igyuk meg a borát! /X,21/

4./1/ Ugyanaz névelő és személyrag nélkül, megszólításként:

Kannát nekem csaplár! pintet az öregnek! /X,20/

5. /1/ Jelzős szerkezet mint körülírás:

Megfogadta a szót a bormérő ember... /X,20/

6. /1/ Visszaható névmás:

„Magadéból ingyen! hallod-e kocsmáros!

Tégy ugy, mintha innál.” /X,21/

Ezek -- éppugy, mint a 3. és a 4.számú idézetben -- Miklós szavai.

~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~

IX. A CIMBALMOS MEGJELÖLÉSEI

1. /1/ A főnévi értékű cimbalmos szó, névelővel:

[A hajnal] csak a cimbalmost látja benn egy padon... /XI,1/

2. /1/ Határozatlan névelővel és jelzővel:

Egy öreg cimbalmos hevert a szurdékban... /X,19/

3. /1/ Megjelölés az ~~xxxxxx~~ eszköznek, a hangszernek nevével /színekdoché/; a jelző is más:

Igyál vén cimbalom... /X,21/

Ezt a mulató Miklós mondja. Itt a cimbalmos megszólításának mindkét szava: a jelző is /vő. Bence 6., 11./, a jelzett szó is humoros hangulatu.

4--5. /1, 1/ Határozószók, a beszélők /Miklós és a cimbalmos/ személyétől függően második, illetőleg első személyű raggal:

...mindjárt rád locsolom [a bort]."

„Belém inkább uram: amugy iszonyodom.” /X,21/

X. A CSEH BAJNOK MEGJELÖLÉSEI

A/ SZEMÉLYRAGTALAN FŐNÉV JELZŐ NÉLKÜL

1. /2/ A cseh szó mint főnév, határozatlan névelővel:

Duna szigetében öklelődzik egy cseh... /VII,11/

2. /9/ Ugyanaz ~~katárai~~ határozott névelővel :

Rángatá [Toldi] a csehet szörnyű erejével... /XI,17/

A cseh bajnoknak Aranynál ez a leggyakoribb megjelölése.

3. /1/ Ugyanaz névelő nélkül /vö. ~~ímmxxiá~~ Ilosvai: a cseh bajnok 1. /:

Toldi is álmában csehen győzedelmet
Is nyert a királytól vétkeért kegyelmet... /X,1/

4. /3/ A bajvívásra utaló megjelölés:

Elszörnyedt a bajnok Toldi erősségén. /XI,16/

5. /2/ A vitéz főnév mint megszólítás Miklós részéről /vö. Ilosvai: a cseh bajnok 2./:

Azután így szóla [Toldi]: „Vitéz! addsa kezéd... /XI,15/

B/ SZEMÉLYRACHTALAN FŐNÉV JELZŐVEL

6. /1/ Az előbbi megjelölés a nemzetiség jelzésével, ugyancsak névelő nélkül /vö. Ilosvai: a cseh bajnok 3./:

Cseh vitéz kérdezé [Miklóst]: miért cselekedte,
Bajóját a Dunán hogy eleresztette? /XI,14/

7. /3/ A 4.számú megjelölés a nemzetiség jelzésével:

Fog-e a cseh bajnok szembeszállni velem? /IX,15/

8. /1/ Az előbbihez hasonló jelzős szerkezet:

S eveznek [a király vitézi] a tollal, mint hogy tisztök tartja,
A ~~xix~~ cseh bajvivóhoz a budai partra... /XI,12/

9. /1/ Tulajdonnévi jelzett szó ugyanavval a jelzővel /vö. Ilosvai: a cseh bajnok ~~xxx~~ 7./:

[Miklós] A holnap napot forgatá eszében:
Hogy' veszen majd fegyvert, szép ruhát magának!
Hogyan veszi fejét a cseh Mikolának! /X,12/

10. /1/ Az 1.számú megjelölés jelzővel bővitve:

Egy erős cseh vi bajt Duna szigetében... /VIII,7/

11. /1/ A következő megjelölés azt fejezi ki, hogy a cseh bajnok nem kegyelmezett ~~xxkátxxfinnakxxxxxigxxxédsxxxxjnkknakxix~~ az özvegyasz-

szony „két vitéz gyermekének” ~~xxxxxx~~, s így anyjuknak is „kegyetlen fájdalmat” /VII,9/ okozott:

Elrémült a világ; nem is akadt már ma,

Aki a kegyetlen csehvel szembe szállna... /VII,12/

12. /1/ Ugyanaz a jelzett szó ~~xxxxxxxxxxxxxxxx~~ más jelzővel /az előbbi kegyetlen mellőknév rokon értelmű szavával/:

Hogy’ sirt [az özvegyasszony] a kereszten, két kezét hogy’
törte,

Amiért a vad cseh két fiát megölte. /IX,15/

13. /3/ A nagy testő, de lelki értékek nélküli embert rajzolja a következő megjelölés:

Hát egyszer a nagy cseh, nekihuzakodva,

Toldihoz hátulról hozzávág orozva. /XI,9/

„A nagy cseh” épp ellentéte a „daliás” Miklósnak.

14. /1/ A cseh bajnoknak Toldi Györggyel közös tulajdonságára mutat rá a költő az alábbi megjelölésben:

S amely kardot ő ~~xxxxxxxxxxxx~~ [Miklós] az álnok csehtől
elvett,

Avval adott néki örökös kegyelmet. /XI,20/

15. /1/ Ugyanaz a jelzett szó mutató névmási jelzővel:

„Ugy hiszem, ez a cseh nem fog vini holnap... /XII,1/

Ezt a király mondta az uraknak.

C/ SZEMÉLYRAGOS FŐNÉV

16. /1/ A cseh bajnoknak a kardja is „nagy”, mint ő maga /vö.

13./.. Erre utal a következő megjelölés:

Piros lett a nagy kard gazdája véréből. /XI,20/

D/ NÉVMÁS

17. /1/ Személyes névmás:

Te sem bántál soha, én sem sértettelek... /XI,15/

Miklós szavai ezek a cseh vitézhez.

18. /1/ Visszaható névmás jelzővel /vö. Ilosvai: a cseh ~~magának~~

bajnok 8./:

Minden vagyonomat im neked ajánlom,
,Tizenkét vitéznek drága sok marháját,
Vitézlő magammal minden apródságát." /XI,17/

Ezt viszont az álnok cseh mondja Toldinak.

19. /2/ Mutató névmás:

Hadd jöjön fel ~~xxx~~ öcséd és álljon ki azzal... /VIII,8/
A király mondja ezt Györgynek.

20. /1/ A régies a' mutató névmás /z nélkül/:

Oh mikép vihatnék holnap én [Miklós] avval bajt? /IX,15/

E/ SZEMÉLYES JELLEGŰ HATÁROZÓSZÓ

21. /1/ Hozzá:

Vagy talán hozzá még közel sem bocsátnak... /IX,16/
Ezt Miklós gondolja, még a Bencével való temetői találkozás előtt.

22. /1/ Neki:

S ~~xxx~~ szörnyűképen szolgál neki a szerencse... /VII,11/

23. /1/ Ugyanaz hosszú magánhangzóval /néki/:

Avval [a karddal] adott néki [Miklós] ~~xxx~~ örökös kegyelmet.
/XI,20/

24. /1/ Rajta:

Vagy erőt vesz [Miklós] rajta, vagy keze miatt hal... /VIII,8/

25. /1/ Vele:

Káromkodik csunyan [a nagy cseh], a magyart böcsmérli,
Hogy nincs, aki merje magát vele mérni. /XI,1/

XI. TÖBB SZEREPLŐ KÖZÖS, ILLETŐLEG VAGYLAGOS MEGJELÖLÉSEI

Aranynál nemcsak Miklósnak és ~~xxi~~ a cseh bajnoknak, hanem más szereplőknek is vannak közös, illetőleg vagylagos megjelöléseik. Ezek mind csupán egyszer előforduló megjelölések.

A/ MIKLÓS ÉS ÉDESANYJA

1. Kölcsönös névmás:

...tán nem is tudnának szólni majd egymással. /VI,3/

2. Határozatlan névmás:

Nem szólott egyik sem, nem sirt, nem nevetett... /XII,16/

3. Személyes névmás:

Mármost Toldi Györggyel lakhelyet cserélünk,
Ő Nagyfaluba megy, mi pedig itt élünk... /XII,18/

B/ MIKLÓS ÉS BENCE

1. Általános névmás a kettő számnév határozott névelős és határozóragos alakjával:

Mikor mind a ketten eleget örültek,
Megolvasni a pénz^{et} egy sírdombra dültek... /X,13/

C/ MIKLÓS ÉS A CSEH BAJNOK

1. Számjelzős szerkezet határozott névelővel; ~~a~~ jelző számnév,
a jelzett szó főnév~~x~~ /vö. Ilosvai: Miklós és a cseh bajnok 1./:

A két bajnok pedig csónakon egyszerre
Indult s érkezett meg a bajvivó helyre. /XI,13/

2. Határozatlan névmás személyraggal~~x~~ /vö. Ilosvai:
nok 2./: ~~xyxüknakxix~~ Miklós és a cseh baj-

~~xyxüknak~~
Egyikünknek itt ma gyászos lesz a vége,
S nem lesz a halottnak hajóra szüksége." /XI,14/

3. A kettő számnév határozóragos alakja /vö. Ilosvai: Miklós
és a cseh bajnok 3./:

Mindent felfogadott a cseh bajnok ijedten,
S békével mentek a csónak felé ketten... /XI,19/

XII. A CSOPORTOS SZEREPLŐK MEGJELŐLÉSEI

Arany Toldi-jában ugyanugy, mint Ilosvainál, a csoportos szereplőknek hét csoportját különböztethetjük meg~~x~~. Ezek: a/ béresek, cselédek /Nagyfaluban/, b/ a nádor hada, c/ György szolgái, d/ a mészárosok, e/ a királyi udvarbeli urak, f/ a király vitézei, ~~g~~

g/ Pest és Buda népe. Ilosvaitól eltérőleg az a/ csoport nemcsak béresekből, hanem más /belsőbb, háztáji/ cselédekből is áll, a d/ csoportból ellenben hiányoznak a szakácsok, hogy Aranyinak ne kelljen -- mint Ilosvainak -- Miklóst a szakácsok szolgálatába állítania. Nem számítom Arany csoportos szereplői közé a molnárlegényeket~~xxxkikt~~ /az ellenséget /XII.19/ és a vig cimborákat /XII.20/ /IV.19/, akikről csak ~~xxxiix~~ említés van, és a cselekmény kilenc napra terjedő idejében nincsenek is kapcsolatban a történet főszereplőjével. A csoportos szereplők -- ~~xxxx~~^{ez} megjelöléseikből is kitűnik -- Arany elbeszélő költeményében sokkal előbbek, mint Ilosvainál: Arany János gyakran nem is csoportosan, hanem ~~egyénenként~~ egyéneikben szerepelteti őket, a névtelen egyéneknek néha /pl. a második ének elején/ egész sorát mutatva be a csoportokon belül. Ilosvainál a csoportos szereplők jóformán csak említéseikben élnek, Aranynál azonban ez a színtelen és néma háttér megelevenedik: nála a csoportos szereplők is többnyire cselekvő, ~~xx~~ sőt ~~xxxxxxxx~~ -- nemegyszer -- beszélő személyek. Aranynál tehát a csoportos szereplők is igazi szereplőknek tekinthetők.

A/ BÉRESEK, CSELÉDEK /NAGYFALUBAN/

A reformkornak és külön Arany Jánosnak demokratikus gondolkodása tükröződik abban, hogy Ilosvai egyetlenegy megjelölésével szemben Aranynál igen sok megjelöléssel szerepel ez a csoport.

CSOPORTOSAN

1. Számjelzős főnév /a jelző két határozott számnévből összetevődő határozatlan számnév/:

Boglyák hüvösében tíz-tizenkét szolgál

Hortyog, mintha legjobb rendin menne dolgoz... /I,1/

2. Többesszámu főnév:

De felült Lackó a béresek nyakára,

Nincs, ki vizet merjen hosszú csatornára. /I,2/

„Szénát hord szegényke [Miklós] künn a béresekkel... /II,7/

3. Névmás:

Ládd, a többi horkol boglya hüvösében... /I,4/
Ezt a költő mondja nőünknek.

4. A 2.számú megjelölés névelő ~~nk~~ nélkül:

[Toldi Miklós] béresekkal gyűjt, kaszál egy sorban... /I,7/

Béresek között is től cudar csihésnek... /II,12/

Az utóbbi idézet: Miklós szavai Györgyhöz.

5. Egyesszámu főnév többesszámi értelemben:

A fehércseléd közt a beteg se lomha... /II,1/

6. Az előbbihez hasonló megjelölés, ~~xxnaxnaxnax~~ az ottani összetett főnév előtagja nélkül /s így ez most már nem női, hanem férfi cselédeket jelöl/. György mondja, hogy Miklós

...tővel-heggyel összehagyja a cselédet. /II,10/

7. A világ /'a Nagyfalu határában dolgozó bérese, ~~xxnaxnaxnax~~[?] cselédek'/:

Már csak arra várok, hogy bealkonyodjék,

A világ mezőről haza takarodjék... /IV,16/

Miklós mondja ezt Bencének.

8. A minket névmáshoz egy jelzős szerkezet csatlakozik értelmezői szerepben:

Hát itt hagynál minket, sok derék cselédet,

Kik, mint gyermekünket, úgy szerettünk téged? /IV,18/

Ebben a Bencétől idézett megjelölésben a bérese is, a házi cselédek is benne vannak.

EGYÉNEK KIEMELÉSE A CSOPORTBÓL

1. Főnév határozatlan névelővel:

Egy cseléd vizet tesz főlakós bűgrében... /II,2/

2. Mellekmondat:

Van, ki a kis bárányt félti izzadástul;

S bundáját lerántja, még pedig irhástul... /II,2/

3. Határozatlan névmás:

Más a vékonypénzü nyulat szalonnázza... /II,2/

4. Ugyanaz többes szám harmadik személyű ragból eredő nyomósító jellel:

Másik a malacot láng felett hintálja... /II,3/

5--7. Három különböző mutató névmás /három különböző személy jelölésére/:

Bort ez csobolyóban, az kecsketümlőben,
Kenyeret hoz amaz bükkfa tekenőben... /II,3/

B/ A NÁDOR HADA

Arany Toldi-jának első énekében igen sok megjelöléssel szerepel a nádor hada. /Ilosvainál ennek a csoportnak is csak egyetlenegy megjelölése van./

CSOPORTOSAN

1. Jelzős főnév:

Büszke fegyver csillog, büszke hadsereg kél. /I,5/

A büszke melléknév jelentése itt 'pompás, nagyszerű'.¹⁴

2. Főnév jelző nélkül:

Is amint sereg kél szürke por ködéből,
Ugy kel a sohajtás a fiu szivéből... /I,5/

3. Két egybekapcsolódó jelzős szerkezet:

"Szép magyar leventék, aranyos vitézek!" /I,6/

Miklós szólítja így gondolatban a katonákat. -- ~~xxxxxxkatonák~~ Ilosvai és Arany a katona szót sehol sem használja. Nyilván azért nem, mert ez csak az újabb magyar nyelvben lépett a régibb vitéz főnév helyébe. Katona szavunk ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ köznévként csak a XVI.század eleje óta fordul elő.¹⁵

4. Az előbbihez hasonló megjelölés, melyben a két főnév helyet cserélt:

"Szép magyar vitézek, aranyos leventék!" /I,6/

¹⁴Vö. A magyar nyelv értelmező szótára. I.kötet. Akadémiai Kiadó, 1959.

¹⁵Vö. Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár. Egyetemi Nyomda, é.n.

5. Névelős főnév, értelmező szerepű kétszeres jelzős szerkezettel bővítve:

Itt van immád a had, Laczfi nádor hada... /1,8/

6. Jelzős szerkezet, melyben az előbbi megjelölés személyragos főneve a jelzett szó:

Itt kevély hadával Laczfi Endre maga... /1,8/

E megjelölésben a kevély melléknév nem ~~xxxxyénnak~~ a hadbeli egyének /a vitézek/ kevélységét jelzi, hanem az egész sereg nagyszerű, „büszke” megjelenését /vö. 1./.

7. Többesszámu főnév két jelzővel:

[Laczfi Endre után] nyalka, kolcsagos legények,
†Tombolván alattok cifra nyergű mének... /1,8/

8. A 6.számu megjelölés főneve két más jelzővel:

Nádorispán látja Toldit a nagy fával,
Is elámul rajta mind egész hadával. /1,11/

9. Pusztá többesszámu főnév megszólításként:

„Ember ez ~~xxxxyénnak~~ [Toldi] magáért” Laczfi mond „akárki;
Nos fiuk, birokra, hadd lássuk, ki áll ki? /1,11/

10. Általános névmás:

Szégyen és gyalázat: zug, morog mindenki... /1,11/

11. Összetett főnév jelző nélkül /vö. 1./:

Elvonul a hadnép hosszú tömött sorban... /1,13/

12. Jelzős szerkezet névelővel:

Toldiról beszélnek az egész táborban... /1,13/

Az egész táborban itt a.m. 'az egész seregben'.

13. Általános névmás nyomósító jellel, ismételve:

Mindenik mond néki [Toldinak] nyájását vagy szépet,
Mindenik derit rá egy mosolygó képet... /1,13/

Laczfi minden katonája, mint maga Laczfi Endre is, emberséges, az igazi értékeket megbecsülő ember. Távozóban is úgy vélik, hogy Miklós „egy paraszt fiu”, de elismerik, hogy „ember ez magáért”,

és nem nézik le, inkább sajnálják: „Szép öcsém, be nagy kár, Hogy apád paraszt volt s te is az maradtálx” /1.13/.

14--15. A kx 12.számú megjelölés főneve jelző nélkül és az e
főnevet helyettesítő mutató névmás:

Elvonul a tábor, csillapul morajja:

Ezt a szél elhordta, azt a por takarja... /I,14/

EGYÉNEK KIEMELÉSE A CSOPORTBÓL

1. Határozatlan ~~számnév~~ névmás /az egy számnévnek nyomósító
jellel ellátott alakja/:

Egyik [vitéz] így szól... /1,13/

2. Határozatlan névmás /mely a más szóból alakult nyomósító
jellel):

Másik [vitéz] szánva ~~XXXXX~~ mondja...

C/ GYÖRGY SZOLGAI

Ilosvainak mindössze két kkk megjelölésével szemben Aranynál erre a csoportra is igen sok változatos megjelölést találunk. Láttuk, hogy Miklós mellett Arany a „negatív főszereplő” Györgyöt is milyen sokoldaluan mutatja be; xxixáknál az alábbi megjelölésekből kiderül, hogy ennek szolgáit költőnk ugyancsak nagy nyelvi gazdagsággal jellemzi.

CSOPORTCSAN

1. Többszörös jelzős szerkezet, erősen gunyos értelemmel:

Látogatni jött most [György] negyvened magával,
 Kenyhe sáska népnek pusztító fajával... xxx /II,6/

2. Egy illosvától korfestő céllal átvett, Györgyre utaló megjelölés /érdekes szórendű jelzős szerkezet/: /III 1/

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

,Vitéz ő szolgálai rudat hánynak vala.' /III,1/

Ilosvai 10.versszakából ezt a sort ilyen szöveggel idéztük: „Vitézlő

szolgái rudat hánynak vala..." A különbség abból ered, hogy -- mint a Bevezetésben említettem -- Ilosvai históriájának régi kiadásai közt elég sok a szövegeltérés: az ~~xxx~~ Arany János birtokában volt példány szövege sem mindenben egyezik ~~xxx~~ az általam idézett akadémiai kiadás szövegével.

3. Általános névmás:

Mindenik kötődött, hangosan nevetve... /III,1/

4. Az alábbi jelzős szerkezet már sejteti az olvasóval, hogy Toldi György ~~xxx~~ „népe” könnyen kapható lesz Miklós bosszantására:

Es az eresz alól gyönyörködve nézi [György],

Hogyan játszadoznak csintalan vitézi... /III,2/

5. A következő megjelölés azt fejezi ki, hogy ~~xxxxxxxxx~~neknek az ebédnél ivott bor a fejükbe szállt:

[György] nagyfejű legényit ily szókkal biztatja... /III,2/

6. Iusza főnév, többes számban, megszólításként:

„Hé fiuk! amott ül egy tuzok magában... /III,3/

Ezt György mondja vitézeinek, „a telek lábujában” busuló öccsére mutatva. Emlékszünk, Laczfi nádor is így szólította vitézeit, de az becsületes mérkőzésre, nem pedig gonosz és egyenlőtlen játékokra biztatta őket Miklós ellen. Nagyon jellemző egyébként, hogy Laczfi vitézeinek és György vitézeinek megjelölései~~xxxxxxxxxxxx~~ közt Aranynál lényeges különbség van: az előbbieket a költő sok rokonszenvvel rajzolja, az utóbbiakról ~~xxxxxxxx~~ többnyire elítélően vagy legalábbis gunyosan ír. György szolgái olyanok, mint az uruk, akitől bizony ~~xxx~~ nem sok jót, nem sok emberséget tanulhattak.

7. Az 5.számú megjelölés főneve ~~xxx~~ -k többesjellel és a szó előtt jelzővel:

Kaptak a beszéden a szilaj legények... /III,4/

8. Összetett szó, melyben a szolga előtag a költő és Miklós megvetését fejezi ki György szolgálétkü népével szemben:

[Toldi] megvetéssel türi,
~~†~~Szolganép belőle a csufot hogy üzi. /III,5/

9. Az előbbi összetett főnév utótagja mutató névmási jelzővel:

Mert e nép eperszem volna [Toldi] haragjának... /III,5/

Itt ~~kik~~ -- mint az előző megjelölésben is -- a nép szó jelentése: 'csoport'.

10. Ugyanaz a jelzett szó több jelzővel /ez a megjelölés a Miklóst bosszantó „vastag tréfa” értelmi szerzőjére is rámutat/:

[Miklós] a malomkő-darabot fogta,
Toldi György bosszantó népe közé dobta. /III,6/

11. A következő megjelölésben hangulati változást figyelhetünk meg; az eddigieknél komolyabb bajtárs szóban /vö. Miklós 6./ a váratlan haláleset miatti megdöbbenés tükröződik:

Mindenik bajtársnak fájt [az a veszedelem]... /III,8/

12. Az alábbi jelzős szerkezet az éjszakai órságot mutatja be:

Alatta pediglen a ház ereszének
[György] Órálló legényi sorban heverésznek. /VI,4/

A jelzett szó azonos az 5. és a 7.számú megjelölés jelzett szavával. Ez a költőnek eszköz arra, hogy gúnyosan ellentétbe állíthassa az ebéd utáni boros szilajságot az éjszakai bágyadtsággal, mely még az órság tagjait is leveszi lábukról.

13. Az előbbi megjelölés jelzője főnévi használatban, ~~akik~~ az előbbi megjelölés ~~akik~~ -i többesjele után most a -k többesjellel:

Órállók ruháit földre szegzi [Miklós a lándzsákkal]... /VI,5/

14. A többesszámú szolga főnév csupán névelővel:

Feltápaszkodtak a szolgák ügyel-bajjal... /VI,19/

Később még egyszer találkozunk ezzel a megjelöléssel /ekkor már Budán látjuk György ur szolgáit/:

Csak lesték a szolgák: kell-e már kötnöni [Györgyöt]. ~~xxxxxxxx~~
/VIII,15/

15. Kölcsönös névmás:

Bukdosnak egymásban a széles tornácon... /VI,20/

5. Az előbbi megjelölés főneve más jelzővel és más személyraggal:

Megölé [Miklós] némelynap szerető szolgámat... /VIII,6/

A királynak mondja ezt György. E megjelölés Ilosvai következő mondatán alapszik: „Miklósra öccsére [Györgynek] nagy haragja vala, ~~xxx~~ s z e r e t ő s z o l g á j á t mert megölte vala” /10./. Aranynak az epikai hitelességre való törekvése nyilvánul meg abban, hogy ezt a megjelölést átvette Ilosvaitól, az pedig, hogy ezt változtatott személyraggal György szájába adja, egyik ~~xxx~~ példája ~~xxxxxx~~ annak, hogy Arany még a más kézből való kifejezéseket is átalakítja a maga ~~xxx~~ költői lelke és művészi céljai szerint.

6. ~~xxxxxx~~ A Toldi György bosszantó népe megjelölés ^{nek} „egyéni” megfelelője ~~xxxxxx~~ -- a király beszédében -- a következő:

„Azt is tudom, hogy ő [György] ingerlé [Miklóst] a minap, S úgy talált megütni egy bosszantó inast... /XII,9/

7. Az alábbi megjelölés Györgynek egy másik szolgájára vonatkozik:

Az Isten haragja megütött egy hajdút... /VII,1/

D/ A Mészárosok

1. Mindkét tagjában főnévből álló jelzős szerkezet:

Mészáros legények merre láttak, széjjel Iramodtak egy-egy hurkoló kötéllel... /IX,4/

2. Visszaható névmás:

Is mig magok biztos helyre nem jutának, Addig rá sem értek szólni a kutyának. /IX,4/

3. Összetett szó, melynek az 1.számu megjelölés főneve az utótagja:

A vágólegények csak kiálták: „fogd, fogd!” /IX,6/

4. Ugyanaz jelzős szerkezetként:

~~xxxxxx~~
...a vágó legények
Egy kis házikóba fekünni menének. /IX,11/

A kritikai kiadásban ez a megjelölés három szóba, az előző két szóba van írva.

5. Egyszerű főnév:

A vágók pedig, hisz' mit tehettek másat?

Biztaták keményen a -- döglött kutyákat. /IX,6/

6. Az 1.számu megjelölés ~~XXXXXX~~ első főneve névelővel és többes-jellel:

A mészárosokat [Miklós] előkiáltotta... /IX,10/

Még egy példa van erre a megjelölésre:

De a mészárosok nem engedék neki [Miklósnak],
Hogy a vágószinben magát pihenje ki... /IX,13/

7. Mutató névmás:

Nagy-sokára el is jöttek azok oztán... /IX,10/

8. Főnévi értelemben használt melléknévi igenév:

Es mivelhogy szállást az élők nem adtak [Miklósnak],
~~xxi~~Elpihent tanyáján hideg halottaknak... /IX,19/

Itt az élők megjelölés -- mint a halottaknak szó ellentéte -- a mészárosokra vonatkozik: azok ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ nem adtak hősünknek éjszakai szállást.

E/ A KIRÁLYI UDVARBELI URAK

1. Főnév két jelzővel:

A király lejött és sok nagyuri rendek... /XI,13/

2. Főnév jelző nélkül:

[A felséges király] így szólt ~~XXXXXX~~ az urakhoz, kik
mellette voltak... /XII,1/

Később még egyszer előfordul ez a megjelölés:

Akkor az urakhoz fordult a felséges
Király... /XII,7/

3. Főnév egy jelzővel:

Összesugtak-bugtak az uri emberek... /XII,3/

4. Egy jelző nélküli és egy jelzős főnév megszólításként:

„Urak! hű vitézim! ide hallgassatok... xkx /XII,7/

A király kezdte így beszédét. -- Ez a megjelölés Ilosvai következő során ~~xxxxxix~~ alapszik: „Urak az királynak nagy hiven szolgálnak” /8./.

F/ A KIRÁLY VITÉZEI

1. Gyűjtőnév tulajdonságjelzővel:

Kivül fegyveres nép és tömérdek ember

Az üres sátrakat majd elnyelte szemmel. ~~xlx~~ /XI,9/

2. Többesszámu egyedi név birtokos jelzővel:

Mindjárt ott teremnek [Toldinál] a király vitézi... /XI,12/

3. Többesszámu egyedi név tulajdonságjelzővel:

Ezalatt a várba gyors híradók mentek. /XI,13/
vitéz

4. A ~~xxxxxxxxxxxxxxxx~~ főnév számjelzővel és tulajdonságjelzővel:

Tüstént parancsolá király ő felsége,

Tizenkét aranyos vitéz menjen érte [Miklósért]. /XII,4/

5. Mutató névmás többes számban:

El is mentek ~~xyz~~ azok szép zászlós sajkával, ~~xxxxxxxix~~

S vitték a királyhoz Toldit nagy pompával. /XII,4/

G/ PEST ÉS BUDA NÉPE

A királyi udvarbeli uraknak és a király vitézeinek aránylag kis számu megjelölésével szemben Pest és Buda népe ismét sok megjelöléssel szerepel Arany Toldi-jában.

1. Gyűjtőnév jelzővel és felsorolásként e jelzős szerkezet-hez kapcsolódó egyedi nevek:

Uri nép jött-ment ott [a pesti utcán]; ~~xxx~~ asszony, lány
és férfi... /IX,2/

Az utóbbi három főnév az uri nép-et részletezi. Ilyen szerkezetű sor -- szereplő személyek nélkül -- a következő is: „Add ki a jussomat:

pénzt, paripát, fegyvert" /II,13/.

2. Személyes névmásx többes számban:

Miklós nézte őket [a pestieket], el is unta nézni. /IX,2/

3. Mutató névmás hozzá kapcsolódó mellékmondatl:

Annak tartott [a bika], akit elől-utol talált... /IX,7/

4. Egyedi név általános névmási jelzővel:

Futá minden ember a bizonyos halált. /IX,7/

5. Gyűjtőnév ~~jelzőnkül~~ /összetett szó/ jelző nélkül:

Sikolt a fehérsnép, esve már kétségbe... /IX,7/

6. Többesszámu egyedi név jelző nélkül:

Férfiak kiáltják: elébe, elébe! /IX,7/

7. Egyszerű szó mint gyűjtőnév /vö. 1., 5./:

A nép széjjeloszlott... /IX,11/

8. Határozatlan névmás:

Aztán ment [Miklós] az utcán. Sok helyütt susogta
Valaki: „ez volt az, aki szarvon fogta [a bikát]... /IX,13/

9. Összetett főnév határozatlan számnévi jelzővel:

Sok helyen látott még [Miklós] egy-két emberképet,
Ablakból, kapuból amint visszalépett. /IX,13/

Az emberkép itt 'ember'-t jelent, vagyis résszel jelöli a költő az egészet /szinekdoché/.

10. A 4.számu megjelölés ~~főnév~~ főneve határozatlan számnévi jelzővel:

Kivül fegyveres nép és tömérdek ember
Az üres sátrakat majd elnyelte szemmel. /XI,9/

11. Ugyanaz jelző nélkül:

Széles utca a víz: ember a sövénye... /XI,10/

Aranyrak ez a sora két érdekes metaforán alapul: 1. ~~kia~~ a Duna vize olyan ~~kia~~ Buda és Pest között, mint egy széles utca, 2. mint némelyik utcát két oldalán a sövény, a Dunát is kétoldalt a parton kíváncsiskodó emberek sokasága szegélyezte.

a magyar nép. Ilosvainál a magyar népről még nincs szó, ez a ~~xxxxxx~~ „szereplő” csak Aranynál jelenik meg a színen.

1. A magyar nemzet:

Duna szigetében öklelődik egy cseh,
S szörnyüképpen szolgál neki a szerencse;
Kérkedik nagy fennmen, magát hányja veti,
A magyar nemzetet csufra emlegeti... /VII,11/

2. ~~xxxxxx~~ A magyar:

[A nagy cseh] Káromkodik csunyán, ~~xxxxxxx~~ a magyart bücs-
mérli:

!Hogy nincs, aki merje magát vele mérni. ~~xxxxx2xxxxxx~~ /XI,11/

!Ez a cseh] Most akadt emberre [Miklóstra], aki megtanítja,
!Máskor hogy' gyalázza a magyart s hogy' szidja. /XII,1/

!Félek [mondja a király], nem magyar lesz [e vitéz]; pedig
nem lenne szép,

!Ha más viná ki a magyar becsületét. /XII,2/

3. „Egyébiránt [mondja a király] legyen [e vitéz] magyar avvagy
német,

Nagy csapástól menti meg a magyar népet;

Ez is veszi tőle~~y~~ jutalmát gazdagon... /XII,3/

- - - -

Ezekben a megjelölésekhez s ezekben a mondatokban a reform-
kori magyar nemzeteszme szólal meg, amely talán ~~xxxxxxx~~ Áfium
Zrinyinek Az török áfium ellen való orvosság című röpirata óta fej-
lődött ki irodalmunkban: „egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”, és
„nem lenne szép, ha más viná ki a magyar becsületét”. Arany János
Toldi Miklósa -- mint a magában sok értéket rejtő magyar népnek és a
„magyar becsületnek” képviselője -- nemcsak az egyéni fölemelkedés
utját járja meg, hanem népi, nemzeti hőssé is válik, aki „védte az
erőtlen, a királyt, országot” /XII,19/. Mint az utóbbi idézetből
látjuk, Arany elbeszélő költeményében az ország, a haza is helyet
kap.

De most már el kell búcsoznunk hősüinktől. Arany Toldi-jának leg-

utolsó versszakával intünk búcsút neki:

Senki sem állhatott ellent haragjának,
De ingét is odaadta barátjának,
S ha nem ellenkedett ~~xxx~~ senki az országgal,
~~Örömmel~~^{est} tanyázott a vig cimborákkal.
Nem hagyott sok marhát, földet és kincseket,
Nem az örökségen civódó gyermekeket:
De, kivel nem ér föl egész világ ökre,
Dicső hire-neve fennmaradt örökre. /XII,20/

- - - -

P Ó T L Á S

/A 16.lap közepére, illosvainál a cseh bajnok 2.számu megjelöléséhez:/

Erre a megjelölésre a másik példa megszólítás:

„Tudod vitéz, monda ~~xxxi~~ [Tholdi], elég egy embernek --
Vizen egy csolnakban járni egy személynek... /35./

/A 78.lapon mindjárt a CSOPORTOSAN alcim mögé:/

1. A sok számjelzővel összekapcsolt két tulajdonnévszószerkezet; mind a két főnévi jelzett szónak Györgyre mutató személyragja van:

Toldi György nagy ur volt. Sok becses marhája,
Kincse volt temérdek, s arra büszke mája,
Sok nemes vitéze, fegyveres ~~xxxi~~ szolgálja,
Sok nyerítő méne, nagy sereg kutyája. /II,6/

E megjelölés első felével kapcsolatos György egyik szolgájának későbbi megjelölése: „Egy nemes vitéznek lón szörnű halála” /III,8/.

/E ~~xxxi~~ betoldás miatt György szolgáinak a CSOPORTOSAN alcim alatt ~~xxxi~~ már felsorolt megjelölései ~~xxxi~~ más sorszámmot kapnak: az 1.számuból 2.számu lesz stb./

ARANY „TOLDI” - JÁNAK
NYELVI GAZDAGSÁGA

Az alábbi táblázat összefoglalja, hogy Ilosvai históriájának 160 ide tartozó sorában és Arany Toldi-jának 1674 sorában -- meg a két mű címében: ezeket is számítva -- a szereplőknek hány megjelölésük van, és ezek közt mennyi a különböző:

<u>Az egyéni szereplők</u>	<u>Különböző megjelöléseik száma</u>		<u>Megjelöléseik teljes száma</u>	
	<u>Ilosvainál</u>	<u>Aranynál</u>	<u>Ilosvainál</u>	<u>Aranynál</u>
Miklós	18	110	54	³²⁴ ~~331~~
György	9	46	15	104
Toldi Lórinccné	3	26	4	58
Bence	2	28	2	59
A király	5	15	13	51
A nádor	3	4	3	5
Az özvegyasszony	5	16	7	20
A kocsmáros	-	6	-	7
A cimbalmos	-	5	-	5
A cseh bajnok	9	25	15	42
Miklós és édesanyja	-	3	-	3
Miklós és Bence	-	1	-	1
Miklós és a cseh bajnok	3	3	3	3
Összesen	57	288	116	⁶⁸² ~~688~~

A következő táblázat a csoportos szereplők megjelöléseit foglalja össze:

<u>A csoportos szereplők</u>	<u>Különböző megjelöléseik száma</u>		<u>Megjelöléseik teljes száma</u>	
	<u>Ilosvainál</u>	<u>Aranynál</u>	<u>Ilosvainál</u>	<u>Aranynál</u>
Béresek /Aranynál a cselédek is/	1	/8+7=/15	1	/10+7=/17
A nádor hada	1	/15+2=/17	1	/16+2=/18
György szolgálói	2	/22+7=/29	2	/22+7=/29
A mészárosok /Ilosvainál a szakácsok is/	3	8	4	9
A királyi udvarbeli urak	2	4	2	5
A király vitézei	1	5	1	5
Pest és Buda népe	2	11	2	11
Más csoportok a szereplők körében	-	5	-	5
A magyar nép	-	3	-	5
Összesen	12	97	13	104

Ez a két táblázat igen jól szemlélteti, hogy Arany Toldi-jének nyelve -- akár Ilosvai munkájához viszonyítva, akár önmagában véve -- mennyire gazdag a szereplők megjelöléseiben. Az első táblázatból kitűnik, hogy Ilosvainál Miklós után Györgynek és a cseh bajnoknak, azután a királynak és az özvegyasszonynak van legtöbb különböző megjelölése. Aranynál a különböző megjelölések számaiból még jobban kiemelkedik Miklós elsősege, a továbbiakban pedig más a sorrend: Miklós után György, azután Bence, azután Toldi Lőrincné szerepel legtöbb különböző megjelöléssel. Ebben az fejeződik ki, hogy Ilosvaival szemben, aki a királyi udvarról és a fővárosról ír részletesebben, Arany a Toldi-háznak és Nagyfalunak juttat nagyobb szerepet. Az is figyelemre méltó, hogy Arany igen sok megjelöléssel szerepelteti a nagyfalusi szolganépet, a nádor hadát, György szolgálóit, de még Pest és Buda népét is. A legnagyobb változatosság és nyelvi gazdagság természetesen Miklós 110 különböző megjelölésében nyilvánul meg.

Petőfi János vitéz-ét is végignéztem a szereplők megjelölései szempontjából. Köztudomásu, hogy Arany Toldi-ja leginkább ezzel a művel mutat bizonyos ~~székes~~ rokonságot. Mindkét népi témájú elbeszélő költemény az 1840-es évekből való, terjedelmük is majdnem egyforma /a János vitéz 1480, a Toldi 1674 sor/. A két költemény főszereplőjének megjelöléseiről az alábbi táblázat ad képet:

	<u>Kukoricza Jancsi</u> <u>/később János vitéz/</u>		<u>Toldi Miklós</u>	
	<u>Összes</u>	<u>különböző</u>	<u>Összes</u>	<u>különböző</u>
	<u>megjelöléseinek száma</u>			
A/ Személyragtalan főnév				
jelző, ill. értelmező nélkül	98	12	137	15
B/ Személyragtalan főnév				
jelzővel, ill. értelmezővel	45	7	15	15
C/ Személyragos főnév ~~ixixx~~				
jelző, ill. értelmező nélkül	10	6	27	16
D/ Személyragos főnév				
jelzővel, ill. értelmezővel	14	13	23	19
E/ Névmás	88	13	67	19
F/ Személyes jellegű határozószó	41	22	55	26
Összesen	276	73	324	110

Melyek a két főszereplő ~~ixix~~ leggyakoribb megjelölései? Petőfi-nél: ~~ix~~ János vitéz /a címmel együtt 39-szer/, János /38-szor/, Jancsi /35-ször/, ő /33-szor/, én /29-szer/, Kukoricza Jancsi /14-szer/; a többi megjelölésre 1--6 példát ~~ixixx~~ találtam. ~~ixx~~ -- Aranynál: Miklós /67-szer/, Toldi /a címmel együtt 42-szer/, ő /20-szor/, én /15-ször/, a fiu /11-szer/; a többi megjelölésre 1--6 példa van.

Nagyon jellemző Petőfi lírai egyéniségére, hogy nála már a legelső mondatban megjelenik a főszereplő:

Tüzesen sűt le a nyári nap sugára
Az ég tetejéről a juhászbojtárra.

A költemény 5.sorában már a szerelemről is szó esik:

Szerelem tüze ég fiatal szívében...

Az epikus természetű és szemléletű Arany először részletes képet iest a tájról, a nyári tikkadtságról, és csak a 17. sorban mutat rá a főszereplőre, ott is egyelőre nagyon határozatlan formában:

Egy, csak egy legény van talpon a vidéken...

Ez a legény Petőfi juhászbojtárával lehet egykoru, de az ő „szívét nem bánta még nyila szerelemnek”. Nem a patakban ruhákat mosó szőke kislányt nézi, hanem:

Széles országutra messze, messze bámul,
Mintha más mezőkre vágyna e határral... /1,3/

Kétségtelen, hogy Aranynál a főszereplő belső jellemzése, lelkivilágának bemutatása sokkal részletesebb, mint Petőfinél. Mindkét ~~két~~ költőnek igen gazdag a nyelve, de Arany -- mint a főszereplők különböző megjelöléseinek száma is mutatja -- Petőfit is felülmúlja a nyelvi gazdagság tekintetében.

Végül ~~akkor~~ talán érdemes lesz m i n d e n egyéni szereplőre kiterjeszkedve számba vennünk: melyek az egyes szereplők leggyakoribb megjelölései, s ezek hányszor fordulnak elő Ilosvainál és Aranynál. Ezt az alábbi összefoglalás szemlélteti:

<u>Szereplők</u>	<u>Leggyakoribb megjelöléseik</u>	<u>Ezeknek előfordulási számai</u>	
		<u>Ilosvainál</u>	<u>Aranynál</u>
<u>1. Miklós</u>	T/h/oldi	8	42
	Miklós	9	67
	T/h/oldi Miklós	9	6
	a fiu	-	11
	én	-	15
	ő	10	20
<u>2. György</u>	György	1	23
	T/h/oldi György	7	17
<u>3. Toldi Lórinccé</u>	anyja v. az anyja [Miklós- lósnek vagy Györgynek]	1	18
<u>4. Bence</u>	Bence	-	21
<u>5. A király</u>	király v. a/z/ király	9	25
<u>6. A cseh bajnok</u>	cseh v. a cseh	3	10

Ebbe a táblázatba azokat a megjelöléseket vettem föl, melyekre
in Ilosvainál 3-nál több, Aranynál 6-nál több példát találtam. A szá-
mok azt is megmutatják, hogy Ilosvai leggyakoribb megjelölései Arany-
nál és Arany leggyakoribb megjelölései Ilosvainál hányszor fordulnak
elő. Ilosvai ridegebb és Arany közvetlenebb stílusára nagyon jellem-
ző az, hogy Ilosvai a teljes neveket /Tholdi Miklós, Tholdi György/,
Arany pedig a puszta keresztneveket használja aránylag (gyakrabban) ^{többször.}
Ilosvai egyforma érzellemmel -- sőt, mondanatnánk, érzelem nélkül --
ír a két testvéréről, Arany azonban határozottan Miklós pártján van.
Ez abban is tükröződik, hogy bár a György megjelölést is szívesebben
használja Arany, mint a ~~Toldi György~~ Toldi György-öt, az itteni
alig másfélszeres különbség /23 György, 17 Toldi György/ Miklósról
szólva ~~ann~~ őnála több mint tizenegyszeresre növekszik /6/ ~~xiklós~~ Mik-
lós és csupán 6 Toldi Miklós/. Az is igen érdekes, hogy az Ilosvai-
nál névtelen „szolga”-ként említett Bence Arany művében legtöbbször
/21-szer/ a Bence névvel szerepel. Sokatmondó különbség még Ilosvai
és Arany közt az, hogy az Ilosvai-nál egyszer sem használt közvetlen,
családias én és a fiu megjelölés Aranynál 15-ször, illetőleg 11-szer
fordul elő Miklós megjelöléseként.

Arany János a különböző megjelölésekkel sokoldalúan ^{jellemzi} ~~xxxxxxx~~
a szereplők testi-lelki mivoltát, körülményeit, s a legváltozatosabb
nézőpontokból világítja meg őket. Ezzel a költőnek nemcsak érdeklő-
dés-keltés meg gyönyörködtetés volt a célja, hanem elsősorban a való-
ságnak, az életnek mennél sokrétűbb, gazdagabb, tökéletesebb ábrázo-
lása. Hogy ez a XIV.századi témájú történet a XX.századi olvasóra is
olyan rendkívüli hatást tesz, annak egyik titka Arany Toldi-jának
nyelvi gazdagságában keresendő. Ugy gondolom, hogy a Toldi szereplő-
inek ~~magyarul~~ változatos megjelöléseiben Arany János nyelv-
nek és a magyar nyelvnek gazdagságát egyaránt szemlélhetjük és cso-
dálhatjuk.

Amikor vizsgálóra vettük a Toldi-történet szereplőinek megjelöléseit, tulajdonképpen szinonimavizsgálatot végeztünk: a felsorolt különböző megjelölések rokon értelmű szavaknak vagy kifejezéseknek tekinthetők. A szinonimavizsgálatnak ez még igen járatlan területe. Tudomásom szerint nemcsak Arany Toldi-jával, de más irodalmi művekkel kapcsolatban sem igen végeztek eddig ilyen vizsgálódást. Pedig a szereplők nyelvi megjelöléseinek tanulmányozása nagyon sokat mond egy-egy író vagy költő nyelvről, s egyuttal a magyar nyelv gazdag kifejezési lehetőségeinek bemutatása szempontjából is rendkívül tanulságos lehet.

A rokon értelmű szavaknak és szókapcsolatoknak egyéb csoportjait is tanulságos volna megnézni Arany Toldi-jában. A leggazdagabb szinonimacsoportok az igék körében ~~xxx~~ vannak. Első helyen a megy és a beszél ige rokon értelmű szavait kell említenünk.

Arany Toldi-jának nyelvét vizsgálva anyaggyűjtést végeztem a szereplők megjelölésein kívül a következő témakörökben is:

1. A menés /helyváltoztatás/ kifejezései -- csak emberről: „Miklós messze tette magát azon éjjel” /VII,3/ stb. -- E csoporton belül az indulás kifejezései: „Bucsut vevén [Bence], lábát utnak egyengette” /IV,23/ stb.

2. Emberi hangot, beszélést jelölő kifejezések: „Tovább az asz-
~~xxx~~ szonnyal nem közlötte dolgát [Miklós]” /VII,13/ stb. -- E csoporton belül az „azt mondta” kifejezései: „Ő [Miklós] pedig Bencéhez ily szavakkal fordult” /IV,21/ stb.

3. Eszik: „Mikor aztán Miklós az éhét elverte” /IV,12/ stb.

4. Gondol, gondolkodik: „[Miklós] A holnap napot forogató eszé-
ben” /X,12/ stb.

5. A meghalás /békés vagy erőszakos halál/ kifejezései: „Men-
tek-é tatár-? mentek-é törökre? Nekik jóéjtszakát mondani örökre?”
/I,6/ stb.

6. A vendégoldalnak 6, a Toldi-háznak 9, a pesti temetőnek 7, a csárdának 5, a Dunának 8 különböző megjelölése. Egy példa az utolsó: „Csakhamar is átkelt Toldi a nagy vízen” /XI,3/.

7. Nagy: a/ Tórbeli nagyság: „Szörnyű vendégoldal reng [Miklós-nak] araszos vállán” /I,3/ stb. b/ Condolati /elront/ nagyság: „Föl-
de^{dék} egyeneses~~é~~ e szavakat hallván, 3 erőt ~~ink~~ vett az asszony kegyetlen
fájdalmán” /VII,9/.

8. Nagyon: „Miklósnak ugyancsak jól esett a falat” /X,17/ stb.
~~Én~~ A nagyon ^(határozószónak) ~~szó~~ Arany Toldi-jában mintegy husz rokon értelmű szava van.

9. Mindjárt: „[György szolgájának] Vérit a poros föld ~~nagy-mohón~~
nagy-mohón felnyalta” /III,8/ stb.

10. Schase/m/: „Halála napjáig sem feledheté el” /X,4/ stb.

11. Szem főnevünk ~~szó~~ a Toldi-ban: „[Bence] nem hitt szemének egészen, csak félig” /X,4/ stb.

12. A sziv és a lélek szerepe a Toldi-ban: „Aztán csak néz [Miklós], csak néz előre hajolva, Mintha szive-lelke a szemében volna” /I,5/ stb. -- Ilosvai 160 sorában a sziv szó kétszer /36. és 39.vsz./, a lélek egyszer sem fordul elő. Ezzel szemben Arany-nál csupán az első énekben /112 sor/ ~~szó~~ 4-szer szerepel a sziv és 3-szor a lélek szó.

13. A számnevek Arany János Toldi-jában: „Egy szó annyi, mint száz: ~~szó~~ [Toldi] mindent megvásárlott” /XI,4/ stb.

~~14.~~ 14. A nap, a hold és a csillagok a Toldi-ban: „Akkor [Bence] elővette csillagos bicskáját” /IV,11/ stb.

15. A napszakok megjelölései: „Elfeküdt már a nap túl a nádas réten” /V,1/ stb.

16. A ~~szó~~ személyragok változatossága Arany János Toldi-jában.

17. Ember szavunk szerepe Arany Toldi-jában és más reformkori (művekben) költeményekben.

Mindez ~~Mindez~~ persze egy külön értékszésnek vagy egy nagyobb terjedelmű munkának lehetne a tárgya. A felsorolt tizenhét témakörben a Toldi nyelvénél vizsgálatát a trilógia második és harmadik részére /Toldi estéje, Toldi szerelme/ is ki lehetne terjesztetni. A szereplők megjelöléseit is érdemes lenne megnézni az egész Toldi-trilógiában. Valószínűnek tartom, hogy Miklós különböző megjelöléseinek száma a három költeményben együtt a kétszázat is eléri. Ugyanígy Toldi Lőrincné, Bence és a király megjelöléseinek, valamint az újabb szereplők /Rozgonyi Piroska, Anikó, a másik Bence stb./ megjelöléseinek vizsgálata is bizonyára sokatmondóan ~~megvilágítja~~ egészítene ki az Arany János nyelvi gazdagságáról eddig közölt adatokat.

A Toldi nyelvével ~~így~~ foglalkozva meggyőződésemmé vált, hogy Arany valóban a magyar nyelv legnagyobb művésze. Nagy m ű v é s z volt és nagy e m b e r , akitől van és mindig lesz mit tanulnunk.

Meghatódással idézem Gyulai Pálnak Arany Jánosról írt és oly találó jellemzését /a költő ravatalánál mondott gyászbeszédéből/:

„Egy nagy költő és egy jó ember hanyt el benned; nagy elmédet csak nagy szived multa felül. A hazafi, férj, atya és barát példányképe voltál. A költő és ember egy volt benned. A képzelet magas röp-tét s a szív mély érzéseit, a szenvedély erejét s az örök erkölcs igaz cultusát egyesítéd műveidben. A népköltészetből merítéd ihleted, régi hagyományaink lelkesítették s az egyszerű népének formájában ki tudtad fejezni az ó- és ujkor remekiróin művelt szellemed egész gazdagságát. A magyar nyelvűvészet felülmúlhatatlan mestere, az irodalom méltóságának képviselője s a magyar jellem valóságos típusa voltál, minden erőnyeivel, gyöngeségei nélkül.”¹⁶

Arany János Toldi-jának nyelvi gazdagságában a költőnek és az embernek nagysága egyaránt tükröződik.

Aranynak, a nyelvésznek képét legtalálóbban egy nyelvtudós, Ferenczy Géza és egy költő, Kosztolányi Dezső rajzolta meg. Befeje-

---

¹⁶Gyulai Pál: Emlékbeszédek. II.kötet. Franklin-Társulat, 1914. 405. lap.

zésül őket idézem, mert munkámnak minden összehordott adatában az ő megállapításaik igazolását látom.

Ferenczy Géza írja a legutóbbi Arany-évforduló alkalmából megjelent szép értekezésében:

„Arany János érdeklődése egyaránt kiterjedt nyelvünk multjára és korabeli állapotára, történeti fejlődésére és élő valóságának területi meg társadalmi sajátosságaira. Mindig az egészre figyelt, s a részleteket arra vonatkoztatva látta; nyelvünk jelenségeit — ahogy ma szokás mondani — dia- és szinkronikusan szemlélte. Mindaddig nem volt senki, akinek tudatában ily gazdagon, sokrétűen élt volna a magyar nyelv; nem volt őt meghaladó, nyelvi művészete eszközét tudósszemmel vizsgáló, egyszersmind a költő ihletettségével, leleményével formáló, ujitó, meglelkesítő alkotó egyéniségünk. Nem ünnepi fellengzés szava ez: a magyar nyelv géniusza eddig leginkább az ő lelkében érezte magát otthonosan.”¹⁷

Az is nagyon szép és találó, amit hátrahagyott munkáinak egyik kötetében Kosztolányi ír Arany János nyelv művészetéről:

„Soha nem találkoztam még költővel, aki a nyelvvel ily csodát művelt volna. Nála nyelv és érzés, eszköz és cél, szándék és kifejezés dőbbenetesen egy. Valahányszor egy szót használ, az más színt, árnyalatot kap, mint a közbeszédben, valami varázst, ami mely addig nem volt benne, erőt vagy bájat, zengést vagy selypítést, vagyis eltolja a költői-képzetes sík felé, s ez az a boszorkányosság, mely minden irodalmi alkotás mélységes lényege, titkos mivolta. Ő maga a magyar nyelv.”¹⁸

¹⁷ ~~xxxxx~~ Ferenczy Géza: Arany János, nyelvünk buvára és művelője /Magyar Nyelvőr, 1957. 401.lap/.

¹⁸ Kosztolányi Dezső: Lenni, vagy nem lenni. Nyugat-kiadás, é.n. 159. lap.

T A R T A L O M

B E V E Z E T Ő S	2
A SZEREPLŐK MEGJELÖLÉSEI ILCSVAI HISTÓRIÁJÁBAN	11
A SZEREPLŐK MEGJELÖLÉSEI ARANY „TOLDI” - JÁBAN	19
I. MIKLÓS MEGJELÖLÉSEI	20
A/ SZEMÉLYRAGTALAN FŐNÉV JELZŐ NELKÜL	20
B/ SZEMÉLYRAGTALAN FŐNÉV JELZŐVEL	26
C/ SZEMÉLYRAGOS FŐNÉV JELZŐ NELKÜL	30
D/ SZEMÉLYRAGOS FŐNÉV JELZŐVEL	33
E/ NÉVNÁS	37
F/ SZEMÉLYES JELLEGŰ HATÁROZÓSZÓ	40
G/ MIKLÓS MEGJELÖLÉSEI ÉS ARANY SZERKESZTŐ MŰVESZKÉTE	43
II. GYÖRGY MEGJELÖLÉSEI	46
III. TOLDI LŐRINCSE MEGJELÖLÉSEI	54
IVx. BENCE MEGJELÖLÉSEI	57
V. A KIRÁLY MEGJELÖLÉSEI	61
VI. A NADOR MEGJELÖLÉSEI	65
VII. AZ ÖZVEGYASSZONY MEGJELÖLÉSEI	65
VIII. A KÖCSMÁROS MEGJELÖLÉSEI	68
IX. A CILBALMOS MEGJELÖLÉSEI	69
X. A CSEN BAJNOK MEGJELÖLÉSEI	69
XI. TÖBB SZEREPLŐ KÖZÜS, ILLETKÉLEG VAGYLÁGOS MEGJELÖLÉSEI	72
XII. A CSOPORTOS SZEREPLŐK MEGJELÖLÉSEI	73
A/ BERESKÉ, CSELEDEK /NAGYFALUBAN/	74
B/ A NADOR HADA	76
C/ GYÖRGY SZOLGÁI	78
D/ A Mészárosok	82
E/ A KIRÁLYI UDVARBELI URAK	83
F/ A KIRÁLY VITÉZEI	84
G/ PEST ÉS BUDA NÉPE	84
XIII. MAS CSOPORTOK MEGJELÖLÉSEI A SZEREPLŐK KÖRÉBEN	86
XIV. A MAGYAR NÉP MEGJELÖLÉSEI	86
ARANY „TOLDI” - ~~IXÁXX~~ J Á N A K NYELVI GAZDAGSÁGA	89

